הציונות, מאסף י״א, 1986

מרדכי נאור

״ועדת הסוכנות״ 1927/8 – לתולדותיו של ״מהפך״ ציוני

במחצית הראשונה של שנות העשרים היתה תמימות דעים מרובה ואף שיתוף פעולה בין ההנהלה הציונית בראשותו של ד״ר חיים וייצמן לתנועת הפועלים הארצישראלית[1] ביחס לעתידו של המפעל ההתיישבותי בארץ. זה, לפי אותה תפיסה, צריך היה להתבסס בעיקרו על יישובים חקלאיים ולקום באמצעות הון לאומי על קרקע הלאום. ״חוט השידרה של עבודתנו הינה, ומוכרחה להיות, ההתיישבות החקלאית,״[2] קבע ד״ר וייצמן. המשק החקלאי הפרטי נתקבל ״על תנאי״, שכן, כפי שהחליטה הועידה הציונית בלונדון ביולי 1920 –

> מטרת הישוב העובד היא התנחלות העובד העברי על הקרקע [...] התנחלות של קנדידטים בעלי הון פרטי רצויה מאד, ועל ההסתדרות הציונית לתמוך בהם, אם אך נשמעים מתנחלים אלה לעיקרים של ישוב לאומי (עבודה עצמית).[3]

א. ביקורת של ועדות ומומחים

ניתן להבין שיתוף פעולה זה בין ההנהגה הציונית, בעלת האוריינטציה ה״בורגנית״ בזמן ההוא, לתנועת הפועלים הסוציאליסטית ברובה, על רקע צורכיהם של שני הצדדים: להנהגה, שהיוותה מעין ״מטה כללי״ של התנועה הציונית, התברר כי מאחוריה אין, למעשה, חיילים המוכנים להיחלץ למען הקמתה של ארץ ישראל יהודית. כשוייצמן השמיע, מתוסכל, ב-1920 את קריאתו הנודעת ״עם ישראל אייכה?״[4] רוב הנענים לו ולארץ ישראל הנבנית היו הפועלים, או כפי שנקראו אז – ״חלוצים״, אנשי העלייה השלישית. המוני בית ישראל מהמעמד הבינוני – קל וחומר עשירי היהודים – לא נהרו לארץ ישראל. מצד שני, ראשי

1. במושג זה אנו כוללים את הסתדרות העובדים ואת שתי מפלגות הפועלים הגדולות, ״אחדות העבודה״ ו״הפועל הצעיר״ ומנהיגיהן.
2. ח. וייצמן, מסה ומעש, ירושלים ותל-אביב תשי״ג (להלן: וייצמן), עמ׳ 275.
3. א. ביין, תולדות ההתיישבות הציונית, רמת גן 1976 (להלן: ביין), עמ׳ 211.
4. מ. מרזיני, עשר שנים של מדיניות ארץ-ישראלית, תל אביב 1928, עמ׳ 118.

הפועלים הבינו, כי ללא התקציב הציוני אין להם כל סיכוי לממש את תכניותיהם החברתיות והכלכליות ואף לספק תעסוקה לחלוצים שזרמו לארץ. בכל אחת מארבע השנים 1923-1920 עלו לארץ ישראל יותר מ-8000 איש,[5] רובם חלוצים צעירים, היקף עלייה שלא היה כדוגמתו בארבעים השנה הקודמות, מאז ימי המושבות הראשונות וביל"ו.

מערכת יחסים זאת בתקופות העלייה השלישית (1923-1919) והרביעית (1928-1924) ידעה עליות ומורדות לא מעטים. די לציין, כי בתקופת העלייה הרביעית, שהתאפיינה במידה רבה יותר בעלייה "לא פועלית", אלא של אנשי המעמד הבינוני, נטתה ההנהלה הציונית לצמצם את מחויבותה לבלעדיותה של ההתיישבות החקלאית השיתופית. הדבר נבע, בין היתר, מביקורת נוקבת שהושמעה כלפי תנועת הפועלים בארץ ישראל והזרוע ההתיישבותית-חלוצית שלה בקונגרס הציוני הי"ד, שהתכנס בווינה ב-1925. מנהיגי הפועלים חשו כי בציונות נפתח "קורס חדש" (כיוון חדש), המעדיף את היזמה הפרטית ואת ההתיישבות העירונית בארץ ישראל.[6] הביקורת נבעה לא רק מהבדלי דיעות אידיאולוגיים בין תנועת העבודה לירִיביה שמימין. גם המציאות בשדה הפעולה עצמו היתה בדרך כלל מתסכלת. היישובים החקלאיים השיתופיים שהוקמו בעזרת הון לאומי בשנות ה-20, וכן אלה שנוסדו בעשור הקודם, לא נשאו את עצמם. המוסדות הלאומיים נדרשו להמשיך ולהזרים אליהם כספים, ופעם אחרי פעם נשאלה השאלה: האם אין בהתיישבות החקלאית פגם בסיסי שאינו מאפשר לה להתפתח כיאות?

כדי להשיב על השאלה האמורה ולהציע פתרונות לבעיות שוגרו לארץ ישראל בשנים 1924, 1926 ו-1927/8 ועדות ומומחים, שנתבקשו לחוות דעתם על היש ועל הראוי להיעשות בשדה ההתיישבות החקלאית בפרט ובנושא ההתיישבות הציונית בכלל. למסקנותיהם של ועדות ומומחים אלו הוקדשה אך מעט תשומת לב בספרות המחקרית, ואף זאת בקיצור.[7]

המומחה הראשון שביקר בארץ ב-1924 היה פרופ' אלווד מיד מקליפורניה,

5. היקף העלייה היה כדלהלן: 1920 – 8,223; 1921 – 8,294; 1922 – 8,685; 1923 – 8,175. שנתון הממשלה תש"י, עמ' 304.

6. ראה בנידון, ד. גלעדי, היישוב בתקופת העלייה הרביעית, תל אביב 1973 (להלן: גלעדי), עמ' 170-166.

7. בהקשר זה ראוי להזכיר את מאמרו של ד. גלעדי, "ההתיישבות העובדת בשנות העשרים בעיני ועדות מומחים", בדרך, ג', 1969 (להלן: גלעדי, בדרך), עמ' 105-94. לכל אחת מהוועדות ולמסקנותיה הוקדשו 4-3 עמודים. ביין, במחקרו המקיף על תולדות ההתיישבות הציונית, כמעט שאינו מזכיר את המומחים והוועדות הללו, שכמה מהם ערכו סיורים שנמשכו שבועות ארוכים, ומסקנותיהם הסעירו את דעת הקהל היהודית בארץ ואף בחוץ לארץ. הוא מסתפק בחצי עמוד ומעיר, כי "כל הדו"חות האלה נכתבו בידי מומחים מצוינים והכילו הערות ועצות נכונות וחשובות. עם זה אתה מוצא בכולם אותו

ומסקנותיו מבוססות על הניסיון שהצטבר בתקופת העלייה השלישית. הדו"ח שלו מתון יחסית, אם כי לא חסרות בו נקודות ביקורת, ביניהן על התלות המופרזת של המתיישבים במימון המוסדות הלאומיים, הגורמת לא אחת לבזבוז, ביודעם ש"המוסד שסיפק להם את התקציב ידאג לסכומים נוספים."[8]

דו"ח חריף בהרבה פורסם בסוף 1926 על ידי פרופ' פראנץ אופנהיימר, הכלכלן היהודי-גרמני הנודע, ואבי תכנית "הקואופרציה" במרחביה. אופנהיימר שהה בארץ ישראל כחודש, באביב 1926, לפי הזמנת ההנהלה הציונית. תוצאות סיורו, שפורסמו בעיתונות בדצמבר 1926 עוררו התמרמרות וכעס בעיקר בחוגי הפועלים.[9] עיקר זעמו של אופנהיימר יצא על "הקיבוץ הגדול", על "העבודה העצמית" במושבים וכן על העובדה שהניהול בהתיישבות העובדת בכללותו אינו עומד על רמה נאותה.

אולם הסערה שחולל הדו"ח הזה,[10] שבמקביל לו נתחבר דו"ח נוסף, על ידי האגרונום שלמה דיק, מנהל "הקואופרציה" במרחביה 12-15 שנה לפני כן (הזמנת חוות הדעת משניהם נראית תמוהה, אם מביאים בחשבון ששיטת אופנהיימר וניהולו של דיק במרחביה לא נחשבו להצלחה!) היתה כאין וכאפס לעומת "רעידת האדמה" שחולל דו"ח אחר, שהוכן ב-1927 ובמחצית הראשונה של 1928, ושיכונה להלן "דו"ח ועדת הסוכנות". נראה כי מעולם לא עורר מסמך שחובר בידי יהודים, על עתידו של המפעל הציוני, התרגשות ותסכול כה גדולים, כפי שקרה עם "דו"ח ועדת הסוכנות".

חסרון: הנחה מוטעית, שבעיותיה של ארץ מלאת ניגודים כמו ארץ ישראל, ותפקיד מיוחד במינו כמו התיישבותה על ידי יהודים – ניתן לתפסם תוך מסע מחקרי של כמה שבועות תפיסה יסודית על כל תנאיהם וצרכיהם, והכל מתוקף מבטו החודר של 'המומחה', המקיף במעופו הרבה יותר מאשר אנשים מקומיים העוסקים בעבודה מיגעת זו שנים רבות [...]. בכל הדו"חות האלה יש שגיאות וטעויות ומסקנות נמהרות [...]" (עמ' 336).

8. גלעדי, בדרך, עמ' 98.

9. הדו"ח (בגרמנית) מצוי בארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ) Z4/3448. חלקים ממנו פורסמו בעיתון דבר מה-13 וה-14 בדצמבר 1926. על הביקור ותוצאותיו ראה גם באוטוביוגרפיה שלו: F. Oppenheimer, *Erlebtes, .Ersteltes, Erreichtes*, Berlin 1931, pp. 219-220 על נסיבות הביקור, קבלות הפנים הידידותיות שנערכו לאופנהיימר והאכזבה שגרם הדו"ח, ראה: ג. קרסל, פרנץ אופנהיימר, פועלו הציוני ומרחביה – הקואופרציה בימי העלייה השנייה, תל אביב 1972, עמ' 155-168. עבודת מחקר של כותב שורות אלה על "אופנהיימר וארץ ישראל" עומדת להתפרסם.

10. בין המגיבים החריפים עליו היו ש. קפלנסקי, ידידו של אופנהיימר ובימים ההם מנהל מחלקת ההתיישבות של ההנהלה הציונית (דבר, 19 ו-20 באפריל 1927) ושלמה לבקוביץ (לביא), חבר עין חרוד (דבר, 20, 29 ו-30 בדצמבר 1926).

ב. הסכם וייצמן-מרשאל

ב-18 בינואר 1927 הודיע בניו יורק ד"ר חיים וייצמן, נשיא ההסתדרות הציונית, כי יום קודם לכן הושג "הסכם גמור בין הציונים והבלתי ציונים באמריקה, בראשות לואיס מרשאל"[11] בדבר הקמתה של הסוכנות היהודית המורחבת. השגת ההסכם על כינונה של "הסוכנות המורחבת" והצטרפותם של ה"לא-ציונים" למסגרתה היוו פרק אחרון במסכת ארוכה ומייגעת של דיונים ומשברים, שהעסיקו את ההסתדרות הציונית ואת המפלגות הציוניות מאז ראשית שנות ה-20.[12] ואולם ייסודו של הגוף החדש הותנה על ידי הלא-ציונים האמריקנים – רובם ככולם בעלי הון שווייצמן קיווה כי ישקיעו מהונם בארץ ישראל – בשיגורה של

ועדה שתחקור את התנאים בארץ ישראל, את משאביה ואת האפשרויות הכלכליות בכל תחומי המשק. הוועדה תתעניין גם בארצות השכנות, תבחון את סיכויי העלייה וההתיישבות ותכין הצעת תקציב. ועדת המומחים תישא אופי נייטרלי ותשהה בארץ ישראל זמן רב. הסוכנות היהודית תוקם באופן פורמאלי מיד אחרי שתגיש הוועדה את הדין וחשבון שלה.[13]

הקמתה של הוועדה נתקבלה בדרך כלל ברצון. העיתונות היהודית בפולין ראתה בהסכם את "אחד המאורעות החשובים ביותר בחיי היהודים."[14] כך היה גם בארצות הברית.[15] בארץ ישראל, שהיתה שרויה בעת ההיא במשבר כלכלי עמוק, היתה נכונות לאמץ כל פתרון קונסטרוקטיבי, והקמת "הסוכנות המורחבת" נראתה כפתח תקווה כספי והתיישבותי. כמצופה, תמכה ההנהלה הציונית בירושלים בצעדו של

11. העולם, 4.2.1927.
12. על המאבקים הממושכים להקמת "הסוכנות המורחבת" נכתב חומר רב. כאן יוזכר הפרק "הסוכנות היהודית" אצל וייצמן, עמ' 299-307. התייחסותן של מפלגות הפועלים בארץ ישראל לתכנית מובאת בהרחבה בספרו של י. גולדשטיין, מפלגת פועלי ארץ ישראל – גורמים להקמתה, תל אביב 1975, עמ' 42-69; המעלות והמורדות ביחסיו של וייצמן עם הלא-ציונים באמריקה נסקרים במאמרו של מ. קאופמן, "לואי מרשל וחיים וייצמן והקמת הסוכנות היהודית המורחבת", פרקי מחקר בתולדות הציונות, בעריכת י. באואר, מ. דיוויס, י. קולת, ירושלים תשל"ו (להלן: קאופמן), עמ' 38-95.
13. קאופמן, עמ' 68.
14. העולם, 4.2.1927.
15. "ההודעה על הוועדה נתקבלה כאן [בארצות הברית] בסיפוק רב על ידי כל החוגים," דיווח וייצמן להנהלה הציונית בלונדון. וראה: C. Weizmann, Letters and Papers, Vol. 13, Jerusalem 1978 (להלן: אג"ו), עמ' 196. מטעם ההנהלה הציונית בארץ ישראל שוגר באותו תאריך מברק לווייצמן ובו ברכה על "הבסיס הפוזיטיבי והמטרות הקונסטרוקטיביות של הוועדה שתעבד תכנית בשביל בניין הארץ" (פרוטוקול ישיבת ההנהלה מ-4.2.1927, עמ' 187).

וייצמן. קולונל קיש, מנהל המחלקה המדינית, כתב לו בתחילת פברואר 1927, כי "כולם פה מכירים בערך הוועדה."[16] אף הבריטים, שהיו מעורבים בניסיונות להקל את המשבר, ראו במינוי הוועדה צעד חיובי, והמזכיר הראשי סימס כתב לקיש, כי הוא מאמין שתוצאות הבדיקה יסייעו "להקל את העול שאתה נושא על כתפיך כמעט ללא עזרה."[17] קיש עצמו הורה לכל מחלקות ההנהלה הציונית, לקרן הקיימת, לקרן היסוד, לחברת הכשרת הישוב, להדסה ולתחנת הניסיונות החקלאית, להתחיל מיד בהכנת חומר לוועדה וכן הצעות "ברוח השקפותינו".[18]

ההסתייגויות בארץ ישראל היו מעטות. י. לופבן, מראשי הפועל הצעיר, העלה "כמה וכמה ספקות בעצם הצורך המעשי במשלחת הזאת. האקספרטיזות השונות שהשתמשה בהן עד עתה ההסתדרות הציונית, שלא היו מלוות ביכולת של בניין, לא גילו לנו נצורות ולא הועילו הרבה לקדם את הבירור הכלכלי בבניין הארץ."[19] מן העבר השני, בימין הרוויזיוניסטי, נשמעו השגות קשות על הסכם וייצמן-מרשאל, ועל התכנית לשגר את הוועדה לארץ. ז. ז'בוטינסקי דחה את התכנית כולה, בה ראה "תבוסה מוסרית בשביל ד"ר וייצמן."[20] הרוויזיוניסטים בארץ ישראל תבעו לכנס לאלתר את הקונגרס הציוני כדי לדון בכל הסוגייה.[21]

נציג בכיר של הלא-ציונים, פליקס וארבורג, שביקר באותם ימים בארץ (ולאחר מכן נמנה עם חברי "ועדת הסוכנות") ביקש להרגיע את החוששים, ותוך כדי כך העלה על נס את פועלו של וייצמן:

> הוא הפליג לים סוער מאד. קברניטים עם ניסיון קטן היו בוודאי אובדי עצות במצב הזה, אולם ד"ר וייצמן הוכתר בנצחון כשהצליח לאחד את הגורמים השונים. הוועדה הזאת – אם תקום – צריכה להיות ועדה קונסטרוקטיבית ולא ועדת ביקורת. האנשים שייכנסו לתוך ועדה זו צריכים לגשת לעבודה מתוך הרגשה כי ארץ ישראל היא כאן, וכאן היא צריכה להיבנות.[22]

ראשי הסתדרות העובדים קיבלו את הקמת הוועדה ברצון וקיוו שבין חבריה יהיה ייצוג מתאים ל"אוהדים של תנועת הפועלים". בין השמות שהוזכרו היו מכס פיין, מנהיג פועלים יהודי-אמריקני, וליאון בלום, המנהיג הסוציאליסטי היהודי-צרפתי ולימים ראש ממשלת צרפת. "עבודתנו – להתכונן גם מצד

16. אצ"מ S25/8017.
17. שם S25/8016. המכתב הוא מ-24.1.1927.
18. שם S25/8017, 6.2.1927.
19. הפועל הצעיר, 11.2.1927.
20. בולטין יט"א, 28.1.1927, אצ"מ S25/8017.
21. מכתב הוועד המרכזי של הסתדרות הציונים הרוויזיוניסטים בארץ ישראל ל"מפקד קיש" מ-1.2.1927, שם, שם.
22. ישיבת ההנהלה הציונית בירושלים, 30.1.1927, אצ"מ, פרוטוקולים מס' 38.

ההסתדרות וגם מצד ריכוז ההשפעה על הוועדה," קבע ברל כצנלסון בישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות. ואילו י. שפרינצק העלה את החשש, שהוועדה תושפע יתר על המידה מ"האטמוספרה של האינדוסטריאלים" (בהתכוונו, כנראה, להקמת המחלקה למסחר ולתעשייה בהנהלה הציונית בירושלים בהנהלתו של מאיר דיזנגוף זמן קצר לפני כן). מזכיר ההסתדרות, דוד בן-גוריון, תבע לכלול בוועדה "גם אנשים המוכרים והמוסמכים בתנועת הפועלים היהודית והעולמית."[23] בסיכום החליט הוועד הפועל של ההסתדרות להתחיל לאלתר בהכנת חומר הסברה לקראת בוא הוועדה.[24]

ג. הרכבתה של "ועדת הסוכנות"

תהליך הרכבתה של הוועדה היה מייגע ונמשך על פני שבועות ארוכים בחורף 1927, כשעיקר העול מוטל על כתפיהם של דוד אידר, חבר ההנהלה הציונית בלונדון וליאונרד סטיין, המזכיר המדיני, שהתייעצו לגבי כל צעד ומינוי עם נשיא ההסתדרות הציונית, ד"ר וייצמן, ששהה אותו חורף בארצות הברית. בהתאם להסכם עם מרשאל נקבע, כי יוקמו למעשה שתי ועדות – "ועדת הסוכנות" ו"ועדת המומחים". על אף שאין אסמכתא כלשהי במקורות, נראה שמראש הוסכם כי הוועדה הראשונה, הבכירה יותר, תהיה מורכבת מאישים **יהודים** בולטים, בעוד ש"ועדת המומחים" תכלול חוקרים, מומחים ומלומדים **לא-יהודים** (ועל כך יצא לאחר מכן לא פעם הקצף – וראה להלן).

הקושי הראשון נתגלע, כאשר הממשלה הבריטית לא הסכימה למינויו של הנציב העליון לשעבר, הרברט סמואל, כיו"ר הוועדה. ניסיונו של וייצמן לבטל את רוע הגזרה על ידי שיגור מכתב שכנוע לסר ג'ון שאקבורו, מפקידיו הבכירים של משרד המושבות בלונדון – לא עלה יפה, והמועמדים הבאים לתפקיד היו אלפרד מונד ולורד רידינג.[25] התנגדות אחרת של משרד המושבות – לשיתוף מומחים אמריקנים – הוסרה בעקבות פעולה אינטנסיבית של סטיין ואידר.[26]

בסוף ינואר ובמחצית הראשונה של פברואר 1927 הועברו משני צדיו של האוקיינוס הצעות לרוב לגבי איוש שתי הוועדות. בין השמות שהוזכרו: מונד ורידינג, כאמור לעיל; סיר הוגו הירסט וג'יימס דה רוטשילד (בנו של "הנדיב

23. קונטרס, רצ"ג, ט"ו באדר א' תרפ"ז, עמ' 7.
24. פרוטוקול הוועד הפועל של ההסתדרות, 13.2.1927, עמ' 34-35, ארכיון העבודה (להלן: א"ע).
25. מכתב אידר לווייצמן, 23.1.1927, ומכתב סטיין לווייצמן, 27.1.1927, אצ"מ Z4/2801/11; מכתב וייצמן לשאקבורו, 27.1.1927, שם, S25/10242.
26. שם, Z4/2801/11.

הידוע") מאנגליה; פליקס ורבורג ואויגן מייאר מארצות הברית; ד"ר אוסקר וסרמן מגרמניה; הסנטורים דלה-טורה ואדלר מאיטליה; ד"ר שנאבל מהולנד; ליאון בלום מצרפת; צ'ינו אוליבייטי מאיטליה. במקביל נאסף חומר רב על מומחים אפשריים שיסכימו לנסוע לארץ ישראל, לסייר בה ולהגיש חוות דעת מקצועיות בתחומי הכלכלה, החברה, הבריאות, פיתוח אוצרות הטבע, האוכלוסיה וכו'. אחד הראשונים שנזכר היה הכלכלן האנגלי, ג'י.מ. קיינס, לימים בעל מוניטין בין-לאומיים בתחומי המימון, הצמיחה הכלכלית והאבטלה.[27]

בינתיים התעוררו קשיים מצד השותף האמריקני של ההסכם. מאז ההחלטה על הקמת הוועדה חשש מרשאל כי היא תהיה "ציונית מדי" ושלמעשה מבקשים הציונים רק לנצל את הכסף האמריקני של הלא-ציונים.[28] באמצע פברואר העלה מרשאל הצעה, שכדי לשמור על הנייטרליות של הוועדה יעמדו בראשה ד"ר וייצמן והוא עצמו. וייצמן השיב לו תשובה לא-מחייבת וביקש את חוות דעתה של ההנהלה הציונית בלונדון. התשובה שהגיעה היתה שלילית לחלוטין.[29]

במחצית השנייה של פברואר התגבשה ההצעה, שיו"ר "ועדת הסוכנות" יהיה התעשיין היהודי-אנגלי, סר אלפרד מונד (אחר כך לורד מלצ'ט), והוחלפה עמו שורה של תזכירים ומכתבים לגבי שאר חברי הוועדה וכן באשר להרכבה של "ועדת המומחים". ב-8 במרס נפגש ליאונרד סטיין לשיחה ממושכת עם מונד, ובשובו ממנה שיגר מיד את פרטיה לד"ר וייצמן בניו יורק.[30] ראויים הדברים שיובאו בהרחבה מסוימת, שכן בשיחה זו נפרשה הסוגייה של חקירת המפעל הציוני בארץ ישראל, וכן דובר בה ארוכות מי הם האנשים הזכאים ויכולים לעשות זאת.

סר אלפרד פתח בשאלה, מדוע כל המומחים שהוזכרו אינם יהודים; האם לא יווצר הרושם שליהודים אין מומחים משלהם? וכללית, האם מינוי הוועדה אינו הודאה בכשלון המפעל בארץ ישראל וניסיון לסייע לעסק פושט-רגל? הוא הוסיף: אחרי שבע שנות פעולה, יש להניח כי ההנהלה הציונית מכירה את הנושא היטב, ואל לה לשים עצמה במצב שאחרים יבקרו אותה. סטיין השיב כי ההנהלה מבקשת לקבל עצות כדי לשפר את המצב, והקמת הסוכנות מאפשרת זאת.

מונד חזר וקבל על אי מינוי מומחים יהודים. קיימת סכנה שהוועדה תיאלץ לקבל את דעת המומחים, שאינם מכירים כלל את ארץ ישראל. תשובתו של סטיין: "דבר אחד היה לנגד עינינו: רצוי, מבחינת האינטרסים הכלכליים, שיחולו שינויים

27. מכתב סטיין אל וייצמן, 15, 18, 21, 22 בפברואר ו-4 במרס 1927, אצ"מ S25/8017 וכן Z4/2801/11. נראה שווייצמן הוא שהעלה ראשון את שמו של קיינס במכתבו להנהלה הציונית בלונדון ב-24 בינואר 1927. אג"ו, עמ' 196.
28. קאופמן, עמ' 70.
29. מכתב וייצמן לאידר, 19.2.1927, ומכתב ההנהלה הציונית לווייצמן, 21.2.1927, אצ"מ Z4/2801/11 וכן אג"ו, עמ' 218.
30. אצ"מ S25/8017.

דראסטיים בשיטות ההתיישבות והמינהל. שינויים כאלה יעוררו, באופן טבעי, הרבה התנגדות. וקל יותר יהיה להעבירם אם העצה תבוא מפי מומחים בלתי קשורים לנושא ובלתי משוחדים, שאינם יהודים בעצמם, ולפיכך הם בעלי נקודת מבט אובייקטיבית לחלוטין."

סר אלפרד הביע התנגדות נחרצת למינויו של הכלכלן קיינס ל"ועדת המומחים". לדעתו, נודע קיינס בהערכותיו המוטעות, אף שהוא מבריק, ואיש אינו יודע איזה דו"ח הוא יגיש. כן ערער מונד על ההצעה לצרף לוועדה את הכלכלן האנגלי לייטון, וסטיין מציין, כי מבחינתו של איש שיחו שני הכלכלנים דלעיל אינם באים בחשבון. בהמשך הועלו והורדו שמות נוספים. מונד הסכים לצירופו של פרופ' אלווד מיד מקליפורניה, ותוך כדי כך ציין, שרצוי לבחור מומחים חקלאיים מארצות שאקלימן דומה לזה של ארץ ישראל.

כשהעיר סטיין, כי לכמה שמות יתנגדו בוודאי האמריקנים, או כהגדרתו, "הידידים הלא-ציונים שלנו בניו יורק", הביע בן שיחו מורת רוח על זכות הווטו הזאת שהוענקה לבעלי בריתו של וייצמן מעבר לאוקיינוס. לעומת זאת, סמך ידו על ההצעה לצרף לוועדה הבכירה את ד"ר אוסקר וסרמן מגרמניה. אשר לליאון בלום – העיר מונד כי אינו מתאים לתפקיד, "בעיקר משום שהוא קודם כל פוליטיקאי ואין לו שום כישורים כלכליים." רצוי, לדעתו, לשתף בוועדה לפחות דמות ידועה אחת מקרב עשירי היהודים במצרים, כמו הררי פשה או הברון דה-מנשה, משום שהם מכירים את התנאים באזור, וכן יסייע הדבר לקרבם לארץ ישראל ואולי אף ישקיעו בה מהונם.

בסיומה של השיחה אישר מונד את הקו הכללי של הרכבת הוועדה.

המגעים התנהלו עד כה בסודיות גמורה, אך ב-20 במרס 1927 דלף ה"סוד" לעיתון "דבר", שידע לספר כי המינויים הסופיים לוועדה ייקבעו תוך שבוע: סר אלפרד מונד יעמוד בראש הוועדה, וחבריה יהיו סר הרברט סמואל ופליקס ורבורג. ד"ר וייצמן – כך נמסר עוד – רוצה לצרף לוועדה כמה מראשי הפועלים באירופה. בין המומחים שיישלחו לארץ הוזכרו שמותיהם של פרופ' מיד, מר גרימשאו מארגון העבודה הבינלאומי בז'נבה, הכלכלן קיינס מקמברידג', מר שנאבל מהולנד ועוד.

נדנדת השמות העולים ויורדים חליפות המשיכה לנוע כל חודש מרס וכן במחצית הראשונה של אפריל 1927, עד שלואי מרשאל נתן פרסום רשמי להרכב הוועדה באמצע מאי: יו"ר – סר אלפרד מונד, וחברים – איל-ההון האמריקני, פליקס ורבורג, וד"ר לי. ק. פרנקל, ממלא מקום יו"ר חברת הביטוח מטרופוליטן מניו יורק.[31] אל השלושה, שהתעתדו לבקר בארץ ישראל בנפרד, צורפו כ-20 אנשי מדע ומומחים לתחומים ספציפיים. לרובם לא היה כל קשר קודם לנושא

31. העולם, 20.5.1927.

הציוני או להתפתחותה של ארץ ישראל.[32]

סמוך לסוף פרשת המינויים פרסם ד"ר וייצמן, לראשונה מזה תקופה ארוכה, הודעה פומבית על תפקידי הוועדה:

> גם בלעדי הסוכנות היינו צריכים לשלוח עתה מלאכות כזאת, כי עייפנו מאי הדעת, איזו הדרך לברור לנו בשיטת התיישבותנו ומן הבקורת הנמתחת על דרך עבודתנו עתה, שנראית לנו לפעמים לא בלתי-צודקת לגמרי. ליד המלאכות תעמוד ועדת המומחים, שבסמכותה לא יעז איש להטיל ספק, ועל ידי כך לא יקשה לנו למצוא את הדרך הנכונה בהתאם להוראותיהם של המומחים, ואז גם לכסף יהיה מוצא.[33]

ב-1 ביוני 1927 הושלמה "מלאכת המרכבה". אוסקר וסרמן מברלין הסכים להיות החבר הרביעי בוועדה, וממשרדו של מרשאל בניו יורק שוגר כתב המינוי לארבעת החברים תחת הכותרת: ועדת החקר המשותפת לארץ ישראל. בTerms of Reference- שלה נאמר:

> ועדת החקר המשותפת לארץ ישראל, שהואלת בטובך להימנות עם חבריה נוצרה בעקבות ההסכם בין החתומים מטה [וייצמן ומרשאל] כדי לבחון, בדרך של סקר וחקירה שינוהלו לפי קווים מדעיים, את המקורות, התנאים הכלכליים והאפשרויות של ארץ ישראל, במטרה ליצור תכנית מקיפה ושיטתית לגבי עבודת הבניין העתידה בארץ ישראל ולשם הכוונתה ויצירתה של הסוכנות היהודית.

32. בין המומחים האלה היו: בנושא הגירה והתיישבות: סיר ג'ון קמפבל, סגן יו"ר ועדת ההתיישבות של הפליטים היוונים. חקלאות וקולוניזציה: ד"ר אלווד מיד, ראש הסוכנות להכשרת קרקע בארצות הברית (שחקר את מצב ההתיישבות בארץ ישראל ב-1924, כאמור לעיל); פרופ' ג'יי. ג'י. ליפמן, מנהל תחנת הניסיונות החקלאית בניו ג'רזי; פרופ' פראנק אדאמס מקליפורניה; סי. קיו. הנריקס, לשעבר ממחלקת העבודות הציבוריות של ממשלת הודו (ענייני השקאה); ק. ראיירסון, יועץ לענייני מטעים לממשלת האיטי; מר א.ט. סטרהורן, ממחלקת הקרקעות, משרד החקלאות, וושינגטון. עבודה ומוסדות קואופרטיביים: ד"ר ל. וולמן, יועץ לענייני עבודה לאיגוד המאוחד של עובדי המחט, ניו יורק. רפואה ציבורית: פרופ' מ. ג'יי. רוזנאו, מנהל בית הספר לרפואה ציבורית באוניברסיטת הרווארד; ד"ר צ. וילינסקי, סגן מפקח הבריאות של העיר בוסטון. קשרים עם הבריטים: ד"ר א.ט. קסטליאנסקי, יועץ כלכלי לאקזקוטיבה הציונית. שווקים והובלה: ויקטור מוצרי מקהיר. בנקאות: ד"ר ארנסט קהאן, לשעבר עורך המדור הכלכלי של "פרנקפורטר צייטונג". כן הוזכר שמו של סר ג'ון ראסל מתחנת הניסיונות החקלאית באנגליה, אשר סיים ביקור בארץ ישראל. כמזכיר הסקטור האמריקני של הוועדה התמנה ד"ר מוריס הקסטר, מנהל התאחדות מוסדות הסעד היהודיים בבוסטון, וכמזכיר הסקטור האירופי, ח. נעמני. המקורות: דו"ח הוועדה – Report of the Joint Palestine Survey Commission, London, 18.6.1928 (להלן: דו"ח הוועדה).

33. העולם, 15.4.1927.

כשתכלית זו לנגד עיניה, התבקשה הוועדה לחקור את הנושאים הבאים ועניינים נוספים ולדווח עליהם. להלן באה רשימה של תשעה נושאים, שעל הוועדה והמומחים להתייחס אליהם: מחקר כללי, הגירה, התיישבות חקלאית, תעשייה, התנועה הקואופרטיבית, בנקאות, בריאות הציבור, עבודה וכספים.[34]

בתחילת יוני 1927 נפגשו בפאריס שלושת חברי הוועדה – מונד, ורבורג ופרנקל, לדון על סדרי עבודתם. פרנקל דיווח כי הוא מתעתד לצאת בהקדם לארץ ישראל.[35]

ד. ביקור חברי הוועדה והמומחים בארץ

כאמור, נקבע כי חברי הוועדה והמומחים השונים יגיעו לארץ בנפרד, יאספו את ממצאיהם ויסכמום בשלב מאוחר יותר. ורבורג ומונד ביקרו בארץ ישראל כמה פעמים בשנים קודמות, ויש להניח כי ביססו את עמדותיהם בהתאם להתרשמויותיהם אלו.[36] מונד הגיע לביקור נוסף בחורף 1928, ואילו פרנקל וסרמן פקדו את ארץ ישראל, הראשון ביוני 1927 והשני ארבעה חודשים לאחר מכן. ביקורו של פרנקל היה היסודי ביותר, ואליו הצטרפו כמה מהמומחים. עם בואו פרסמה ההנהלה הציונית הודעה לעיתונות, שבה הוסבר כי בא

> כדי ללמוד באופן יסודי ובלתי-תלוי את המצב בארץ לכל צדדיו, למען אשר בהתקבל ההרצאות של המומחים השונים, אשר אחדים מהם נמצאים כבר בארץ ישראל, הוא יהיה מסוגל להעריכן ולהציע את ההצעות אשר הוטלו על הוועדה.[37]

מר פרנקל ביקש להוסיף, כי מן הראוי להבחין בין "ועדת הסוכנות" למומחים המקצועיים. "הוועדה היא מעין מוסד משפטי, אשר תעיין בהרצאותיהם המפורטות של המומחים בשדות הסקירה ותצרף אותן לדבר-מה שלם וסינתטי."[38]

במקביל לפרנקל סיירו בארץ חמישה מומחים אמריקנים לנושאי חקלאות ובריאות. הביקורים הללו הוכתרו בכותרת "מסע מומחי הסוכנות".[39] ההנהלה הציונית ייחסה חשיבות מרובה לסיורים אלה. פרנקל יצא למסעותיו בחברתו של

34. אג"ו, עמ' 267-264.
35. מכתב סטיין אל קיש, 3.6.1927, אצ"מ S25/8018.
36. ראה בנידון לגבי ורבורג אצל וייצמן, עמ' 306.
37. דבר, 12.6.1927.
38. שם, שם.
39. שם, 14.6.1927.

ד"ר ארתור רופין, שהיה עד 1925 ראש מחלקת ההתיישבות ובעת ההיא פרופסור באוניברסיטה העברית. את המומחים ליווה האגרונום עקיבא אטינגר.

התרשמותו של פרנקל – כפי שמעיד רופין[40] – היתה עזה ביותר. הסיור נמשך ארבעה ימים (13-16 ביוני 1927), ומסלולו עבר מירושלים לעפולה, משם למרחביה, עין חרוד, גבע, נצרת (לינה), דגניה א' וב', בית זרע, טבריה, נצרת (לינה), נהלל, חיפה (לינה), שפיה ובנימינה. "יותר משנתן דעתו על שאלות חקלאיות טכניות גילה פרנקל עניין בבני אדם ובבעיותיהם – אם ובאיזו מידה מסוגלת ארץ ישראל לפתור את שאלת היהודים (במשמעה החומרי והרוחני). ביחוד התרשם מן האידיאליזם של המתיישבים ומדרכי החינוך של ילדיהם. בבית הספר בנהלל כמעט שבכה מרוב התרגשות."

בימים הבאים המשיך פרנקל בסיוריו, ביקוריו ושיחותיו. הוא שהה בארץ עד סוף יוני 1927. לקראת עזיבתו דווח בשמו, שיחד עם ד"ר הקסטר ביקר ביותר מעשרים מושבות מטיפוסים שונים, עבר בארץ מטבריה עד עזה, סייר בבתי חרושת, במוסדות רפואה וחינוך, נפגש עם נציגי הממשלה, עם סוחרים, עם ראשי בנקים ועוד.[41]

לא הכל היו מרוצים מהביקור של פרנקל ושל המומחים שפעלו בנפרד. אגודת האינג'ינרים מחתה על כך, שעד כה לא הגיע לארץ שום מומחה למקצועות הטכניקה, הבניין והתעשיה, "שיש להם ערך מכריע בשביל ארצנו." האגודה תבעה למנות מומחים גם בתחומים אלה.[42] גם קולונל קיש לא הסתיר את אי שביעות רצונו מביקורו של פרנקל. נראה שהאורח היווה מעמסה לא קלה על אנשי ההנהלה הציונית בירושלים, וקיש דיווח ללונדון באנחת רווחה: "פרנקל עזב, Dieu merci." מתוך שיחותיהם הבין קיש שלפרנקל "יהיו דברי ביקורת מסוימים." לדעת חבר הוועדה, הבעיה בארץ ישראל היא כלכלית בעיקרה, "ויש צורך – דברי פרנקל – לשחרר עצמנו ככל האפשר מהשפעה פוליטית." קיש ציין בהערה, שאינו מבין בדיוק למה התכוון פרנקל בדברים אלה,[43] אך בדיעבד אפשר להבחין כאן בסימנים ראשונים לביקורת הנוקבת שתאפיין את מסקנות "ועדת הסוכנות" בשנה הבאה.

הסימנים לאי שביעות רצונם של המומחים ממראה עיניהם בארץ חוזרים ועולים במהלך קיץ 1927. כך לדוגמא, באוגוסט 1927 הגיע מומחה נוסף מארצות הברית, ליאו וולמן, יועץ מחלקת המחקר של האיגוד המאוחד של עובדי המחט בארצות הברית. ההנחה היתה, שמומחה זה מקורב לתנועת הפועלים, ויש לסייע לו לחזק

40. א. רופין, פרקי חיי – בבניין הארץ והעם, כרך ג', תל-אביב 1968 (להלן: רופין), עמ' 133.
41. קומוניקט לעיתונות של ההנהלה הציונית מ-27.6.1927, אצ"מ S25/8018; דבר, 29.6.1927.
42. מכתב אגודת האינג'ינרים לד"ר חיים וייצמן בלונדון, 13.7.1927, אצ"מ S25/8018.
43. מכתב קיש אל אידר, 29.6.1927, שם, שם.

את התרשמותו החיובית מהשגיהם של הפועלים בארץ.[44] וולמן בא, ראה, סייר, ובשובו ללונדון באוקטובר 1927, השמיע דברי ביקורת על ענפי המשק הארצישראלי בכלל ועל הקבוצות בפרט, בשל היותן "לא-כלכליות" ומנוהלות באופן גרוע.[45]

קיץ 1927 היה זמן גרוע לביקור-עבודה בארץ ישראל. באותה תקופה הגיע המשבר הכלכלי בארץ ("משבר העלייה הרביעית") לשיאו. בתל אביב היו אלפי מובטלים וחברת "סולל בונה" הודיעה על הפסקת עבודתה ופשטה את הרגל.[46] ביקוריהם של אוסקר וסרמן ואלפרד מונד נערכו, כאמור, כמה חודשים לאחר מכן, בעת שהמשק הארצישראלי והיישוב בכלל החלו לצאת מן המשבר. מונד אפילו הופתע מאווירת הנכאים שציינה חוגים רחבים ביישוב, ובדבריו בתל-אביב עמד על כך.[47]

ה. גיבוש המסקנות וחששותיו של וייצמן

במחצית השנייה של 1927 היה וייצמן, "אבי הוועדה" ויוזמה,[48] נתון להתקפות בלתי פוסקות מכל העברים. אלו הגיעו לשיאן בעת הקונגרס הציוני הט"ו, שהתכנס בבזל בין ה-30 באוגוסט ל-11 בספטמבר. שם הותקף וייצמן בחריפות על ש"נכנע" ללא-ציונים, ובייחוד על עניין "ועדת הסוכנות". ראשי התוקפים היו יצחק גרינבוים וזאב ז'בוטינסקי.[49] לואי מרשאל, לעומת זאת, חשש כל העת שמא מנסה ההסתדרות הציונית להוליך שולל אותו ואת ה"לא-ציונים" בארצות הברית. כל קשר ישיר בין חברי הוועדה והמומחים להסתדרות הציונית או אף לנציגים ציונים בכירים היה חשוד בעיניו.[50] וייצמן נאלץ מדי פעם להרגיעו, והבטיחו כי העניינים

44. מכתב ההנהלה הציונית בעניין ביקורו הצפוי של וולמן מ-23.8.1927 הופנה לשרתוק – דבר, פלר – מועצת פועלי יפו, גולומב – הוועד הפועל של ההסתדרות, ד. הכהן – חיפה, מאירוביץ' – סולל בונה, ובו נתבקשו המכותבים להיפגש עם האורח ולספק לו חומר, אצ"מ S25/8018.
45. מכתב אידר לקיש, 7.10.1927, שם, S25/8019.
46. גלעדי, עמ' 188.
47. העולם, 24.2.1928. כן פרסם הודעה פומבית שהביקור בארץ ישראל שכנע אותו שהבית הלאומי היהודי מתפתח יפה. אג"ו, עמ' 404, הערה 2.
48. במכתב לאוסקר וסרמן מ-13.2.1928 מגלה וייצמן כי הרעיון היה כולו שלו ומרשאל אף לא העלה אותו על הדעת, זאת, בידיעה שהוא מוסר את השיפוט ל "Outsiders", רובם לא-יהודים. אג"ו, עמ' 366.
49. קאופמן, עמ' 69; דין וחשבון הקונגרס הציוני הט"ו, העולם, 6.9.1927: דברי גרינבוים, עמ' 714; דברי ז'בוטינסקי, עמ' 755.
50. קאופמן, עמ' 70.

מתקדמים בהתאם לסיכום בין שניהם מן ה-17 בינואר.[51]

לעת הזאת (סוף 1927 ותחילת 1928) כבר היו חלק מדו"חותיהם של המומחים מעובדים. הממצאים הראשונים הדאיגו מאוד אנשים כד"ר חיים וייצמן וכאלפרד מונד. כשהגיע האחרון לביקור בארץ, בפברואר 1928, נפגש לפי בקשת וייצמן עם ד"ר רופין, כדי לקבל ממנו הבהרות ו"חיזוקים".[52] רופין למד כי מהדו"חות של פרופ' אלווד מיד, המומחה הראשון-במעלה לחקלאות ולהתיישבות ושל סיר ג'ון קמפבל, המומחה הבכיר להגירה, עולה יחס שלילי ל"ניסויים החברתיים" ול"אידיאולוגיות" המכוונות את ההתיישבות היהודית בארץ ישראל.[53] דעתו היתה ש"אין הדו"חות מכילים שום דבר שאינו ידוע לנו."[54]

ב-9 בפברואר 1928 קיבל וייצמן מכתב מדאיג מברלין. המנהיג הציוני קורט בלומנפלד כתב לו כי נפגש עם חבר "ועדת הסוכנות", אוסקר וסרמן, והלה לא הסתיר ממנו את חששותיו מההשפעה המזיקה שתהיה לדו"חות המומחים, כפי שהם מצטיירים בעיניו עד כה.[55] וייצמן שיגר מכתב ארוך לווסרמן[56] ובו הבהיר לו, כי ההנהלה הציונית והוא עצמו הלכו בעיניים פקוחות לבדיקה המקיפה הזאת, ולא עשו כל ניסיון להשפיע על חברי הוועדה, ובוודאי לא על המומחים, "לרכך" את מסקנותיהם.

אשר לפרופ' מיד, התוקף את שיטות ההתיישבות בארץ ואת המעורבות הפוליטית היתרה שבה, הסביר וייצמן בהרחבה לווסרמן עד כמה אין בניין ארץ ישראל דומה לשום תנועה קולוניזציונית אחרת:

> פעלנו עד כה בקשיים שאין להשוותם לשום גורם אחר. החסרון העיקרי של ההתיישבות שלנו הוא, שזהו ארגון וולונטרי התלוי במצב הכלכלי, במצב הרוח ובמאות השפעות, וצריך להביא דברים רבים בחשבון, חי מהיד אל הפה, ואין ביכולתו לפעול בתכנית לטווח ארוך. המומחים קוראים לזה 'פוליטיקה', אך זו רק הכסות החיצונית. הטרגדיה של התנועה שלנו היתה והינה שעלינו תמיד לעשות ויתורים. אנחנו לבד. אלה היודעים איך לעשות זאת טוב יותר, והם חזקים יותר, אינם מצטרפים אלינו. אנו לוחמים עם יד אחת ובונים ביד השנייה, זאת אומרת עם יד אחת בלבד!
> לפני שמונה שנים היתה ארץ ישראל בבחינת מדבר. האנשים 'המעשיים' לא העזו להשתתף בניסוי הזה. החלוצים [כך במקור, Chalutzim] הם שבאו. יש להם שפע של אידיאליזם, נכונות להקרבה, אך הם בני-עיר ויודעים מעט

51. מכתב וייצמן אל מרשאל, 23.9.1927, אג"ו, עמ' 301; כנ"ל, 10.11.1927, שם, עמ' 319.
52. רופין, עמ' 146.
53. שם, עמ' 147.
54. שם, שם.
55. אג"ו, עמ' 366, הערה 1.
56. שם, עמ' 366-368.

מאוד בנושאי חקלאות. הם אלמנט לא-קל בעוד כמה תחומים. אבל אין אחרים זולתם. מישהו צריך לברוא את העם ואת האדמה, ובריאה זו עולה בכסף רב, ותעלה עוד הרבה כסף בעתיד. פרופ' מיד אמר לא פעם, שקל יותר ליישב את ארץ ישראל עם בני העם הדני, ואני מאמין לו. אם תקופה זו של שמונה שנים נחשבת לתקופה החלוצית, אזי דמי הלימוד ששולמו לא היו כה גבוהים, בהנחה שנצבר ניסיון והוסקו המסקנות המתאימות.
חברי הוועדה הם שיחליטו אם הדו"חות האלה יסייעו לאויבינו לגרום נזקים חמורים לעבודתנו בארץ ישראל, או, שלהפך, יהפכו לכוח דוחף שיסייע ליצור בסיס מוצק להתיישבות נוספת. אני בטוח שחברי הוועדה יעדיפו את הגישה השנייה.

עם זאת, וייצמן לא סמך אך ורק על מסקנות הוועדה. ד"ר רופין נתבקש במקביל להכין טיוטה של "תכנית לבניין ארץ ישראל בעשר השנים הבאות", ונמסר לו כי יוזמן ללונדון להיפגש עם חברי הוועדה לפני גיבוש מסקנותיהם.[57]

בחודשי חורף 1928 היה ד"ר וייצמן נתון, ככל הידוע, בדילמה קשה: מצד אחד רצה שהוועדה תסיים את עבודתה, שהסוכנות היהודית תוקם ושבעקבות כך יוזרם הון ניכר לבניין ארץ ישראל; מצד שני הוברר לו, בשלב מוקדם למדי, כי רוב המלצות המומחים הן ביקורתיות ביותר לגבי דרך בנייתה של ארץ ישראל היהודית בכלל, והתנועה ההתיישבותית השיתופית בפרט. וזו, כידוע, היתה "בת טיפוחיו" ממש.[58] באותם שבועות עשה וייצמן ככל יכולתו להשפיע על המסקנות, לרככן, ובדרך זו לסייע לתנועה ההתיישבותית. ככל שחלף הזמן והוברר לו כי הממצאים יהיו קשים ובלתי מחמיאים בעיקר להסתדרות העובדים ולקיבוצים, אימץ את הגישה השנייה (המוזכרת בסיפא של מכתבו לאוסקר וסרמן), שאפשר להסבירה כמעין טיפול במצב הנוכחי בשיטת ההלם, כאשר מן העז של הוועדה יצא בוודאי מתוק לבנייתה של ארץ ישראל היהודית.

ביוני 1928 הגיעה מלאכתה של הוועדה לשלב הסיכום. המומחים הגישו את המלצותיהם, וארבעת חברי הוועדה (מונד, ורבורג, פרנקל ווסרמן) נועדו בלונדון לשורת דיונים כדי לסכם את הדו"ח. שני סנדקיו של ההסכם ומולידיה של הוועדה – וייצמן ומרשאל – השתתפו אף הם באופן פעיל בדיונים, ועד השלבים האחרונים ממש הושמעו בפני המשתתפים השגות והערות משלימות. ד"ר רופין שלל בנימוס חלק מהקביעות הכלכליות של המומחים וטען כי –

57. רופין, עמ' 147.
58. י. גורני, שותפות ומאבק, תל אביב תשל"ו (להלן: גורני), עמ' 82.

> אפשר אמנם לחרוץ משפט על המצב מנקודת ראות כלכלית, אך לא מנקודת מבט יהודית, ואילו אנו חייבים ליצור בארץ ישראל לא רק נכסים כלכליים אלא גם ערכים רוחניים.[59]

לואי מרשאל נפגע מדבריו של רופין ואמר, שמתקבל הרושם כי ד"ר רופין מציע לגנוז את מסקנות המומחים. רופין חזר על דבריו, שהמומחים הסתפקו בבדיקת ההיבט הכלכלי, ואילו הוא רואה לנכון להדגיש את ההיבט היהודי-רוחני. "אפשר שמה שאמרתי לא היה 'פוליטי' ביותר," כתב ביומנו, "אך לדעתי חשוב וחיוני היה לומר זאת."[60]

לקראת סוף יוני היה הדו"ח מוכן. חברי הוועדה, כפי שיובהר להלן, קיבלו חלק ניכר מהמלצותיהם של המומחים המקצועיים, שרבה בהן הביקורת על דרך העבודה המקובלת בארץ ישראל. ספקותיהם של מונד ווסרמן באשר לתוצאות הקשות של החשיפה הביקורתית מדי נעלמו, ככל הנראה, בשלב הסיכומים, ומכל מקום כל השותפים היו מרוצים. אפילו וייצמן, שכאמור לבו היה חלוק לגבי מסקנות הוועדה, טלגרף ערב פרסום המסקנות להנרייטה סאלד בירושלים, ברוח אופטימית ביותר: "הכל התנהל בצורה משביעת רצון [...]. הדו"ח נתקבל פה אחד ומצב הרוח מעולה."[61]

ו. התגובות הראשונות בארץ

ביוני 1928 החלו להגיע לארץ ישראל ידיעות כי "ועדת הסוכנות" עומדת לסיים את עבודתה, וכי היא מכונסת באנגליה לשם הכנת הנוסח הסופי של הדו"ח. הפרסומים בעיתונים היו סותרים. דווקא "דבר", ביטאון הסתדרות העובדים, היה אופטימי. הוא ציטט מתוך העיתון הבריטי "ניר איסט" כי הוועדה

> עתידה לעשות עבודה בעלת חשיבות עצומה לכל עתידה של התנועה היהודית בארץ ישראל. ההרצאות אשר ועדה בלתי-מפלגתית זו מעיינת בהן נערכו על ידי מומחים, ובהצטרפן יחד הן מהוות חקירה ממצה ומסקנה שלמה על אפשרויותיה של ארץ ישראל [...]. ישנם כל היסודות לחשוב כי ההצעות האחרונות של ועדת חקירה זו תהיינה מעודדות.[62]

59. רופין, עמ' 154.
60. שם, שם.
61. 23.6.1928, אג"ו, עמ' 467.
62. דבר, 22.6.1928.

לעומת זאת, "דואר היום", ביטאונם הלא-רשמי של חוגי האיכרים והימין העירוני, הדגיש מלכתחילה דווקא את היסוד השלילי שבמסקנות הוועדה. המומחים שסיירו בארץ ישראל הביאו אתם, לדברי המאמר הראשי של העיתון (בחתימת מ'), "יותר שלילה של ביקורת מאשר תכניות חיוביות." יתר על כן, הכותב ידע למסור, כי האקזקוטיבה הציונית בלונדון, "שעמדה על תוכנה השלילי של הרצאת המומחים, ערכה מצידה תכנית רחבה לפעולה ישובית העתידה למלא את הפגימות."[63]

עתה לא נותר אלא להמתין למסקנות עצמן. אלו נתפרסמו בלונדון ב-24.6.1928, ולמחרת היום תפסו מקום נכבד בעיתוניה העבריים של ארץ ישראל. "דבר", שיגנה בימים הבאים את דו"ח הסוכנות בכל לשון, היה בשלב הזה נלהב למדי. הוא הקדיש את כל עמודו הראשון כמעט למברק ענק בן 1065 מלה של סוכנות סט"א, "טלגרמה אשר דומה כי כמוה לא היתה עוד בתולדות העתונות בארץ ישראל," כדברי העיתון.[64] באות בולטת במיוחד נמסר מלונדון, כי חברי הוועדה ושושביניה (וייצמן ומרשאל) "מאושרים" מן המסקנות, וכי אלו נתקבלו פה אחד. כן מסר העיתון, כי ברוב ישיבות הסיכום ישב ד"ר חיים וייצמן, נשיא ההסתדרות הציונית, בראש המתדיינים, מה שחיזק את הדעה כי המסקנות הין גם על דעתה של התנועה הציונית. דואר היום הספיק כבר באותו יום (25 ביוני) להגיב על מסקנות הוועדה ותיאר אותן כ"תוצאות המבוקשות".[65] לאחר מכן לא נזכר הנושא במשך כמה ימים, ונראה כי במערכת עיתון זה גובשה דרך התגובה, כפי שבאה לידי ביטוי בימים הראשונים של יולי 1928. "הארץ", בעל הגישה הליברלית, נקט מן השלבים הראשונים עמדה אוהדת למדי. "ההערכה הכללית של המצב הקיים היא קורקטית," ציין עורכו של העיתון, משה גליקסון.[66]

מה היו מסקנות הוועדה?

הדו"ח המפורט עסק ביסודיות בתולדות הארץ, בהתפתחותו של הישוב היהודי, ביחסו של הממשל הבריטי ל"בית הלאומי" היהודי, בעתיד העלייה, החקלאות, התעשיה, המסחר, החינוך, הבריאות ועוד. חמש הסוגיות העיקריות שהסעירו את הרוחות בימים הבאים היו העלייה היהודית – הקפדה רבה יותר בבחירת העולים והעדפת בעלי-הון על פועלים "עניים"; מסירת הבעלות על הקרקע לידי המתיישבים שלא באמצעות הקרן הקיימת; חתימת חוזים בין המתיישבים לסוכנות היהודית ישירות, שלא באמצעות התנועות ההתיישבותיות, כפי שהיה מקובל; הפסקת ההתיישבות החדשה במגמה לבסס את ההתיישבות הקיימת; ולבסוף, הסוגייה המסעירה ביותר: ביקורת נוקבת על "הקבוצה הגדולה" תוך ציון העובדה

63. דואר היום, 17.6.1928.
64. דבר, 25.6.1928.
65. דואר היום, 25.6.1928.
66. הארץ, 26.6.1928.

שצורת התיישבות זו מביאה לבזבוז משאבים וכוחות-אנוש, שאין לה עתיד בארץ ומוטב להקים מושבי עובדים במקום קיבוצים. בדו"ח היתה גם התקפה חריפה על הסתדרות העובדים, המתערבת בניהול המשקים ומפריעה להם בצורה "שאינה בהרמוניה עם האידיאלים והשאיפות של הגזע העברי."[67]

כבר למחרת פרסום המסקנות הראשוניות שינה "דבר" את טעמו, ומכאן ואילך הפכו מסקנות "ועדת הסוכנות" לפסולות מכל וכל. ברל כצנלסון, עורך "דבר" ומראשי המנהיגים של הסתדרות העובדים ו"אחדות העבודה", פרסם מאמר-התקפה חריף בעיתונו, ששמו מעיד כאלף עדים על תוכנו: "תעודה עלובה ומעליבה".[68] ב. כצנלסון הדגיש בתחילת דבריו כמה נקודות חיוביות שנכללו במסקנות, כמו עמדה תקיפה כלפי ממשלת המנדט וציון העובדה שיש אפשרות ליצור בארץ 33,000 משקים חדשים בהשקאה ו-50,000 ללא השקאה.[69] לאחר הבאת כמה מצוות "עשה" שעליהן המליצה הוועדה, הוא מגיע לאותן מצוות שהוא מכנה, אליבא דוועדה, מצוות "לא תעשה":

> קבוצות נוספות אינן רצויות, חוזים עם המתיישבים צריכים להיחתם בלי התערבות גופים אחרים. רווחים הגונים על ההון המושקע קודמים לעליית רמת החיים של העובדים ואחרון-אחרון – רצוי כי **המתיישבים יהיו בעלי הקרקע בפועל ממש** [הדגשה במקור]. ובכן, המומחים של ועדת החקירה הם הפוסקים כי קבוצת כנרת נופלת במשקיותה ובמרצה ממושבת כנרת וקבוצת דגניה ממושבת מלחמיה, שכנתה. הם הגוזרים כי הקואופרציה הכללית של המתיישבים היא "גוף אחר" וחתימתה על החוזים מזיקה. הם יודעים לקבוע, כי לגבי עליית יהודים והבניין הארץ-ישראלי קודמים "רווחים הוגנים" לרמת החיים של העובדים [...]. הם גם היודעים ועדים, כי סכנה צפויה להתיישבות העברית בארץ לא מספקולציה קרקעית, אלא מקרקע לאומית.[70]

המסקנות – כפי שהינן – אינן צריכות להפתיע, סבור ב. כצנלסון, שהרי ל"גראנדים" (כלומר "גדולים", מליונרים) שישבו בוועדה או שעמדו מאחוריה יש דעות מוצקות בכמה עניינים יסודיים. "מדוע יהיה מונד בעד קרקע לאומי ומשק פועלים ברשות עצמו? [...] מדוע יסתלק מרשאל, האפוטרופוס לכל ענייני

67. דו"ח הוועדה. העיתונות הארצישראלית פרסמה בהמשכים תרגום עברי כמעט מלא בסוף יוני ובמחצית הראשונה של יולי 1928. בעיתון דבר הובאו הדברים ב-25.6, 3.7, 4.7, 18.7 ו-19.7, 1928. תמצית המסקנות, ראה גם אצל גלעדי, בדרך, עמ' 102-103.
68. דבר, 26.6.1928. המאמר כונס ב-ב. כצנלסון, כתבים, כרך ג', תל אביב תש"ו, עמ' 270-274 (ציון המקור לפי הפרסום בספר).
69. שם, עמ' 271-272.
70. שם, עמ' 272-273.

הפילנטרופיה היהודית, מאפוטרופסות לצורות ההתיישבות בארץ?"[71]

ב. כצנלסון יוצא גם באופן תקיף ביותר נגד ח. וייצמן, שתמיכתו ב"תעודה העלובה הזאת" היא בבחינת "פשע ציוני". "אשמתו שהרכין את ראשו בפני רצון רפה-ידיים זה, בפני התחייבויות עלובות, ויותר מזה בפני מושגים מסורסים על ארץ ישראל ועל בניינה."[72] סיכומו של כצנלסון הוא חד-משמעי: אימוץ המסקנות יש בו משום הנפת חרב על שלמותה של התנועה הציונית, משום שיש בכך הנפת חרב על כיבושי העבודה. אך הדבר אינו בא בחשבון, כי "העולה על רוחכם, היה לא יהיה!"[73]

בשבועות הבאים רעשה ארץ ישראל היהודית ממסקנות "ועדת הסוכנות", כשמחנה הפועלים על מפלגותיו וארגוניו מתייצב כאיש אחד נגדן, ואילו חוגי המרכז והימין מאמצים אותן בדרגה זו או אחרת של התלהבות.

הוועד הפועל של ההסתדרות התכנס לישיבת חירום ב-27.6.1928 בביתו של ברל כצנלסון, שהיה מרותק למיטתו בשל פציעתו בתאונת דרכים כמה שבועות לפני כן. תוכן ההחלטות לא פורסם.[74] בחוגי הפועלים הועלה החשש, שכל האגף האזרחי יעמוד לצדו של וייצמן בעניין מסקנות "ועדת הסוכנות", כך שהמאבק יהיה קשה ביותר.[75] בן-גוריון, שהתכונן לנסוע לברלין, לישיבת הוועד הפועל הציוני – הגוף שהיה צריך לאשר את המסקנות, היה מלא רוח קרב. ביומנו כתב: "אחרי מלחמתנו בוועד הפועל הציוני לא נוכל להסתלק מעמוד בראש התנועה לחדש את הציונות."[76] יתר על כן, הוא שוחח עם משה ביילינסון על אפשרות להפיל את ההנהלה הציונית, אם זו תרצה לאמץ את המסקנות. איש שיחו התלהב והציע הנהלה חדשה, שבניגוד להרכב הקיים, ה"ימני" (פ. קיש, ה. סאקר וה. סאלד בירושלים; ל. ליפסקי, מ. אידר ופ. רוזנבליט בלונדון), תורכב מקואליציה של שמאל-מרכז-דתיים (ש. קפלנסקי, ב. כצנלסון, י. אהרונוביץ׳, הרב מ. ברלין, ה. סאלד ופ. קיש). בן-גוריון המפוכח סבר שטרם הגיעה השעה לשילוב מלא של מנהיגי הפועלים בהנהלה. הוא העדיף אישים המקורבים ברובם לתנועת העבודה: ד"ר א. רופין, י. גרינבוים, מ. אוסישקין, ה. סאלד, פ. קיש והרב ברלין. כן הציע להעביר את מושב ההנהלה מלונדון לירושלים.[77]

בשבוע הראשון של יולי 1928 התכנסו בזו אחר זו מועצות שתי מפלגות

71. שם, עמ׳ 273.
72. שם, שם.
73. שם.
74. אין להן אזכור בכרך הפרוטוקולים של 1928 המצוי בארכיון העבודה. על הישיבה בביתו של ברל, ראה יומן דוד בן-גוריון, 1928, ארכיון צה"ל, תיק 2056 (להלן: יב"ג).
75. כך סבר, למשל, משה ביילינסון, בשיחתו עם בן-גוריון. יב"ג, 30.6.1928.
76. שם, 4.7.1928.
77. שם, 6.7.1928.

הפועלים הגדולות – "אחדות העבודה" ו"הפועל הצעיר". מועצת הפועל הצעיר שנקראה לדון במסקנות "ועדת הסוכנות" ב-2.7.1928, קבעה כי היא "מציינת שבתכנית הפעולה [...] ישנן מגמות ברורות העומדות בסתירה לעיקרים היסודיים של הסוכנות המורחבת, שנקבעו בקונגרסים הציוניים הי"ד והט"ו." היא דחתה את רוב מסקנות הוועדה ובעיקר הודגש, שהיא "דוחה בהחלט את הניסיון להטיל איסור על ייסוד קבוצות נוספות – צורה ישובית שהנה משאת נפש לחלק גדול של ציבור הפועלים בארץ והתנועה החלוצית בגולה."[78]

מועצה מיוחדת של אחדות העבודה, שהתכנסה בימים 4-5.7.1928 הפגינה עמדות מיליטנטיות עוד יותר, כמצופה ממפלגת פועלים אקטיביסטית יותר בדעותיה מאשר הפועל הצעיר. כמה החלטות שנתקבלו היו חריפות במיוחד. נאמר בהן כי אחדות העבודה פוסלת מעיקרה את סמכותה של ועדת החקירה לכפות את מסקנותיה על ההסתדרות הציונית; על אף שנתמנתה בתיאום עם נשיא ההסתדרות הציונית והיא קרויה "בלתי מפלגתית", נמנים כל חבריה עם מפלגה אחת, מפלגת הרכוש; לפיכך, אין ההסתדרות הציונית רשאית לקבל את מסקנותיה, ואחדות העבודה מכריזה שתילחם בתוך ההסתדרות הציונית נגד "תכנית סוכנות זו ונגד ההנהלה הציונית התומכת בה, עד רדתן."[79] אין פלא אפוא, שהחלטותיה של אחדות העבודה נתקבלו כהכרזת מלחמה ממש.[80]

כל הדוברים במועצת אחדות העבודה דיברו במרירות ובחריפות נגד המסקנות ונגד ח. וייצמן. ד. בן-גוריון קבע במפורש, כי וייצמן "עשה מעשה שיש לכנותו תרמית פוליטית. הוא ידע למה מתכוונים." עם זאת, הדגיש בן-גוריון, אל לה לתנועת הפועלים לנטוש את התנועה הציונית, על אף "שהסגירה את עצמה למלצ'טים." עליה להילחם בכל הפורומים המתאימים, "עד שפיסת ניר עלובה זו תקרע לגזרים."[81] דוד רמז ראה במסקנות הוועדה, בפשטות, "טריפה", שכן היא רוצה להחזיר ליישוב את האפוטרופסות הרעה והנשכחת. הוא קרא לצאת נגד כל הזיופים ולכוון את ההתנגדות לא לרעיון הסוכנות וליוצרו [וייצמן] – אחד מ"דוחקי הקץ" בדור הזה – כי אם לדברים שהכזיבו.[82]

את הנאום המרכזי במועצה נשא שלמה קפלנסקי, שהיה בשנים הקודמות מנהל מחלקת ההתיישבות של ההנהלה הציונית. הוא תקף במרירות את ההנהלה הציונית ווייצמן בראשה, על שלמרות כל תביעות הפועלים לכלול בוועדה אישים כדוגמת ליאון בלום מצרפת ועמנואל שינוול מאנגליה והבטחות שניתנו, "ההנהגה עשתה אותנו לצחוק, כי לא קיימה את הבטחתה. אמרו לנו: האמריקאים לא רצו. ברור

78. דבר, 3.7.1928.
79. ילקוט אחדות העבודה, כרך שני, תל אביב תרצ"ב (להלן: ילקוט אחה"ע), עמ' 350-352.
80. הארץ, 6.7.1928, בכותרת ראשית: "אחדות העבודה" מכריזה מלחמה על ועדת הסוכנות.
81. ילקוט אחה"ע, עמ' 345-346.
82. שם, עמ' 347-348.

מדוע לא רצו כי סוציאליסטים יישבו בוועדה – אזי לא היה מופיע הדו"ח בצורה כזו, או שהיה מופיע כדין וחשבון של רוב, מתוך הדגשת הפניה [החד-צדדית]."[83] קפלנסקי האשים את ההנהלה גם בכך, כי ראשי המומחים ביקרו בארץ ישראל בעת שגם ד"ר רופין וגם הוא נעדרו ממנה, עובדה שתרמה אף היא לחד-צדדיות של המסקנות. בניגוד לבן-גוריון, הציע קפלנסקי לצאת במלחמת חורמה נגד וייצמן ונגד ההנהלה הציונית, אם ירצו לאמץ (בישיבה הקרובה של הוועד הפועל הציוני) את מסקנות הוועדה:

> אם נצטרך לבחור בין עתיד התנועה הציונית, בין תוכנה הלאומי והסוציאלי ובין ההנהלה הציונית ווייצמן בראשה – נישאר נאמנים לא לאיש שלא נשאר נאמן לנו ולמפעלו, אלא למפעל, לרעיון...[84]

ז. עמדת הימין

חוגי הימין קיבלו, כמצופה, את המסקנות ברוח שונה. יהושע סופרסקי, מראשי הפלג ה"ימני" יותר של הציונים הכלליים, הביע את הדעה שבמסקנות הוועדה אין חידוש, וכי הוא וחבריו משמיעים "דרשות אלה" זה שנים.[85] לעומתו, ראש הזרם המתון יותר בציונות הכללית, משה גליקסון, שהביע לא אחת דעות המקורבות יותר לתנועת הפועלים, קיבל את המסקנות באהדה זהירה והציע לראות בהן את האורות ולא את הצללים.[86] אשר לשלילת הקבוצה הגדולה, גליקסון אומר כי גם פרנץ אופנהיימר, שבדק את הנושא שנתיים לפני כן, הגיע לאותן מסקנות, ולאיש זה אין הרי משפטים קדומים נגד תנועת הפועלים. הוא סבור כי הוועדה נתנה לקבוצות פרק זמן סביר להוכיח שהצדק אתן. בנושא אחד דעתו אינה נוחה לחלוטין: הקרקע הלאומית. הוא פוסל את מסקנות הוועדה בנידון וקובע בקצרה: "לא מחשבותינו – מחשבותיהם."[87]

איש התאחדות האיכרים, משה סמילנסקי, פרסם ב"הארץ" כתב-הגנה תקיף על מסקנות הוועדה, שנשא את השם "הכצעקתם?".[88] בראשית דבריו יוצא סמילנסקי נגד הבהלה שהשתררה בארץ ונגד הקריאות בנוסח: "אמריקאים עליך" ו"הבית בוער". מה קרה? הקבוצות השיתופיות הרי אינן מצליחות בפועל, ומדוע לתקוף

83. שם, עמ' 343.
84. שם, עמ' 344.
85. דבר, 1.7.1928.
86. שם, שם.
87. שם, 26.6.1928.
88. הארץ, 6.7.1928. נראה שגליקסון, עורך "הארץ", לא הסכים לכל דבריו של סמילנסקי, ובראש מאמרו מודגש: "נדפס על סמך חופש הבקורת".

את הוועדה על שקבעה זאת? סמילנסקי גם יוצא נגד הדו-פרצופיות של חלק מהמשיגים על עצם הפנייה ל"הון הגדול" של הלא-ציוניים:

אנו עומדים על פרשת דרכים. אין אפשרות לאחוז את החבל בשני ראשיו. אי אפשר לאחוז ביד אחת בקרנות המזבח ולצעוק תגר על "השומרונים" וביד השניה לעשות מלאכה הצריכה למיליונים שלהם. יש לבחור בדרך אחת: או לאחוז במזבח ולהסתפק בפרוטות בשביל הצר, או לצאת לדרך המלך ולעשות מעשים של מלכות.

אין לנו ברירה, הוא מסכם. אם רוצים אנו לשתף את בעלי היכולת בבניין הארץ – יש להם תנאים. כך, למשל, אין הם מעוניינים בניסיונות קומוניסטיים בארץ ישראל, מה גם, שכאמור, ניסיונות אלה לא עלו עד כה יפה.

אין צורך להדגיש כי סמילנסקי ראה בעין יפה את המלצות הוועדה לעודד הקמת משקים חקלאיים פרטיים בארץ, וציין שהוא מאמין כי העיקר בארץ הוא המעשה. אם יוקמו 80 אלף משקים חקלאיים "בריאים", "את הצורה לבית אלוהים שלנו בעתיד יתנו וייצבו החיים הטבעיים שיווצרו בארץ."

תקיף ממנו עוד יותר באימוץ המסקנות היה איש "בני בנימין" עובד בן-עמי:

התוכנית תעורר בוודאי רוגז במחנה השמאלי. העמונים [מינוח עברי לדמוקרטים, לפי חידושי מילון בן-יהודה] שלנו ייללו כדרכם ויבכו על האופי הלאומי ועל האידיאלים הרומנטיים שעלו בתוהו, אולם לבכיות אלה בוודאי שאין חשיבות וכל ערך מהצד המעשי."[89]

לדעתו של בן-עמי, השמאל יתקשה להשלים עם העובדה שבבת אחת "החריבו לו את תכניותיו האווריריות [...] ועל הקץ שהושם בן-לילה לנסיונות קיבוצים שפשיטת הרגל שלהם היתה ברורה מראשית צמיחת הרעיון." הוא קורא להעדפת היזמה הפרטית על חשבון הלאומית ומסכם: "התכנית של הסוכנות היהודית היא למעשה התכנית של הציוניות, היא למעשה התכנית של הישוב בארץ ישראל."[90]

שבוע וחצי לאחר מכן אמר בן-עמי דברים מפורשים עוד יותר:

אנחנו בעד הסוכנות! זוהי הקריאה של הישוב האזרחי כולו. ארץ ישראל האכרית, התעשייתית, המסחרית היא בעד [ועדת] הסוכנות שהיה לה העוז הנפשי להכריז בפעם הראשונה מאז היות העבודה הציונית על שערוריית הכשלונות בעבר ולהציע סם-מרפא לעבודת המחר.[91]

89. דואר היום, 1.7.1928.
90. שם, שם.
91. שם, 12.7.1928.

מאיר דיזנגוף, חבר הוועד הלאומי ולשעבר ראש עיריית תל-אביב (תפקיד שאליו יחזור בתחילת 1929), הצטרף אף הוא, כמצופה, למצדדים במסקנות הוועדה. לדעתו, המסקנות יאושרו "על ידי רוב יהודי ארץ ישראל." אולם, כמו גליקסון, שלל גם דיזנגוף את מסקנות הוועדה בדבר העדפת רכישות הקרקע בארץ ישראל על ידי אנשים פרטיים, והביע תמיכה מוחלטת בהמשך פעולתה של הקרן הקיימת: "אין עוד מוסד ציוני אחר הקרוב ללבותיהם של ההמונים היהודים ושיש לו כל כך הרבה פופולריות כמו הקרן הקיימת, הסמל העיקרי של געגועי העם חסר הקרקע למולדת."[92]

הימין הרוויזיוניסטי, לעומת זאת, הפגין עוינות מוחלטת לרעיון הסוכנות המורחבת, ומתוך כך גם לשיגור "ועדת הסוכנות" והמומחים לארץ ישראל. לפיכך לא היתה צריכה להפתיע תגובתו של זאב ז'בוטינסקי, ששלל מכל וכל את מסקנות הוועדה, אך בוודאי הפתיע והביך רבים כאשר התייצב באופן חד-משמעי להגנתן של הקבוצות השיתופיות בארץ ישראל:

> באה "ועדת המומחים" והוציאה גזר-דין-מוות על הקבוצות. טרם הספיקה אפילו לדעת אם התיישבות זו תעלה בדמים מרובים מאשר התיישבות אחרת. ולמה נכחד? אם יש עוד אידיאליסטים, הרי משום זה שאנו יכולים להראות באצבע על הקבוצות, ואנחנו הציונים קשורים אליהן בעבותות אהבה, כי הן חלק בלתי נפרד מהרעיון הציוני. אולם הוועדה לא התחשבה בכל זה, ומכאן ראיה גם על הפטריוטיות שלה וגם על מומחיותה.[93]

ז'בוטינסקי אמר עוד, שהזהיר את מנהיגי הפועלים שמן הוועדה תצמח להם רעה, "אולם הם היו קלי דעת בעניין זה ועכשיו שקלו למטרפסיהו."[94]

ובארץ ישראל החרה-החזיק אחריו תומכו הצעיר, שהצטרף לא מכבר לשורות התנועה הרוויזיוניסטית, אבא אחימאיר. במאמר שנשא את השם "הפרובלימה של הסוכנות" תמה על ראשי ההסתדרות, "מדוע לא מיחו בפה מלא, בשעה שוויצמן שלח את המומחים הגויים לארץ, את המרגלים הללו?"[95]

.92 *Palestine and Near East*, No. 14, Tel Aviv 20.7.1928, p. 338

.93 בראיון לכתב הצפירה בוורשה, גיליון 155, 6.7.1928. חוגי הפועלים בארץ ישראל התקשו להתמודד עם תמיכתו זו של ז'בוטינסקי. י. סוקר (י. לופבן) כתב ב"הפועל הצעיר" ב-20.7.1928: "הדברים אמנם מחניפים מאד, אבל אינם נעימים ביותר לאזננו בשעה שהם משמשים רק תכסיס פוליטי [...]. ז'בוטינסקי במאמריו ובנאומיו הרעיל את דעת הקהל הציונית ביחס לקבוצות וביחס למפעלי צבור הפועלים בארץ בכלל לא פחות מאשר מסקנות ועדת הסוכנות – ולמה לדבר כעת על 'אהבה' ולמה לשים את התרפים האלה באוכף הפוליטי?"

.94 הצפירה, שם.

.95 הארץ, 18.7.1928.

ח. הקערה מתהפכת

בימים 31-19 ביולי 1928 התכנס בברלין הוועד הפועל הציוני, כשעל סדר יומו הקמתה של הסוכנות היהודית ואישור "דו"ח ועדת הסוכנות" – שתי סוגיות הכרוכות זו בזו שעוררו התרגשות יוצאת דופן לא רק בארץ ישראל, אלא גם בתנועה הציונית ובארצות הפזורה היהודית במזרח ובמערב (פולין, ארצות הברית ועוד).

המבוכה בקרב הנאספים היתה גדולה. בן-גוריון, שהגיע מארץ ישראל נכון למאבק קשה שתכליתו לפסול את מסקנות הוועדה, התרשם שד"ר רופין "מדוכא ונבוך. הוא [רופין] הביע חשש שדחיית הקמת הסוכנות תשאיר את ההסתדרות הציונית ללא אמצעים, ומצד שני הוא גם רואה את הסכנה של קבלת המסקנות."[96] גם יוסף שפרינצק, מראשי הפועל הצעיר סבר כי המצב מסובך וקשה מאין כמותו:

> גם בלעדי הדין וחשבון של הסוכנות נראה היה שישיבת הוועד הפועל הציוני תהיה קשה, ועכשיו יש לשער שתהיה איומה. מי יודע, ייתכן שבישיבה זו ייקבע גורל ההסתדרות הציונית להבא. קבלת הדין וחשבון והסכמה לו פירושן – שינוי הציונות ביסודה. לא לקבל, משמעו לבטל את הרחבת הסוכנות ולהביא לידי התפטרותו של וייצמן. מצב מסובך ומסוכן. איני רואה דרך אחרת אלא להצביע נגד הצעות ועדת הסוכנות בלי לשים לב לתוצאות.[97]

וייצמן, שסמך ידו על מסקנות הוועדה ובשל כך הותקף כה רבות, הפגין ערב כינוס הוועד הפועל הציוני אופטימיות. בדרכו לברלין כתב לאשתו ורה, כי מוסרים לו על "קרב גדול" הצפוי בעניין הסוכנות היהודית. ז'בוטינסקי, הוסיף, מתכונן להקים תנועה ציונית חדשה, ואילו גרינבוים מבקש לכנס קונגרס מיוחד לדיון בפרשת הסוכנות. הפועלים נוהים אחריהם, "אך אני איני מאמין לשמועות אלו." וייצמן הבהיר כי אם תהיה "חבלה" בנושא הסוכנות היהודית לא יהסס להתפטר מיד, for good.[98] כשהגיע לברלין הובהר לו שהמצב קשה משחשב. גרינבוים והרוויזיוניסטים "רוצים דם", ואילו הפועלים "באו חמושים מכף רגל ועד ראש", אבל נראה לו שאחרי ש"יוציאו את הקיטור" יסכימו למסקנות.[99]

בשני ימי הדיונים הראשונים שללו רוב הדוברים את מסקנות הוועדה. נאומי הפתיחה של וייצמן וסוקולוב היו "ריקניים".[100] גרינבוים, הרוויזיוניסטים והפועלים

96. יב"ג, 16.7.1928, עמ' 99-98.
97. י. שפרינצק, אגרות, כרך א', תל אביב תשכ"ה, עמ' 359.
98. אג"ו, 17.7.1928, עמ' 471-470.
99. מכתב אל ורה וייצמן, שם, 19.7.1928, עמ' 471.
100. רופין, עמ' 155.

תקפו את מסקנות הוועדה ללא רחם, כשהפועלים מפנים חציהם לוועדה אך ממשיכים לתמוך בסוכנות המורחבת. בן-גוריון נשא נאום תקיף. בין שאר דבריו אמר:

כציוני אני פוסל את התכנית [של הוועדה] מפני שנמחק בה צלם האדם הציוני [...]. ציונות היא לא רק בניין ארץ ישראל. אפשר לשנות את ארץ ישראל – ותקוות ישראל תכזב. אפשר להקים חברה שתהיה לקלון. אין קסם בארץ ישראל. גם שם אפשר להתנוון. יש גם שם סוחרי נשים. אפשר ליצור קני עבדות ערבית שיהיו לזוועה לעם היהודי ולאנושיות. לבנות עם יהודי ולחדשו – נחוץ כסף, אך לא רק כסף. נחוצה אידיאה מוסרית גדולה. בתכנית שהגישה הועדה אין האידיאה הציונית. אין לי כלום נגד חברי הועדה – חסרונם היחיד שאינם ציונים, ולא להם לתכן את תכנית המפעל הציוני.[101]

ב-23 ביולי היה וייצמן "עייף עד מוות" מהדיונים הממושכים, שבהם הותקף ללא הרף ושבהם הושמעו כנגדו מלים כמו "בגידה". הפועלים – כך כתב וייצמן לאשתו – אלימים מאוד. הוא חזר על דבריו, כי אם לא יושג רוב להצעה להקים את הסוכנות היהודית – יפרוש, אם כי – הדגיש – הוא מקווה שלא תהיה "חבלה".[102] למרות דברי הביקורת הקשים הצליח וייצמן להעביר את ההחלטה המקורית של ההנהלה בדבר קבלת המסקנות לדיון בוועדה הפוליטית. שם התברר כי רוב החברים מתנגדים להצעת ההנהלה, והתעורר חשש שרק שניים מ-19 חברי הוועדה יתמכו בוייצמן.[103] הצעה "מרוככת" שהועלתה בוועדה הפוליטית ב-24 ביולי נפלה ברוב של 10 נגד 8 ו-1 נמנע. המתנגדים כללו נציגים מכל הקשת הפוליטית: פועלים, מזרחי, רדיקלים, רוויזיוניסטים ואף מנחם אוסישקין, שקיבל אמנם חלק מהמסקנות אך הצביע נגד.[104]

בימים הבאים היתה התרוצצות רבה בכל הקשור לאימוץ מלא או חלקי של דו"ח הוועדה ולהקמתה של הסוכנות היהודית. הפועלים, ובראשם בן-גוריון, תקפו ללא הפוגה את "הקורס החדש" בציונות (כך נקראה בחוגי הפועלים מאז 1925 מגמת ההנהלה הציונית לתמוך ברב-גוניות התיישבותית בארץ ישראל, ולא להעדיף דווקא את הפועלים), ופסלו מכל וכל את מסקנות "ועדת הסוכנות". כפי שדיווח בן-גוריון למזכירות אחדות העבודה בארץ – "הנהלה ציונית המתייצבת על בסיס הדו"ח אין לה הזכות להנות מאמוננו. לעולם לא נשכח את הזכויות ההיסטוריות שיש לוייצמן בתנועה הציונית, את כל אשר פעל ועשה בשביל הארץ

101. יב"ג, 20.7.1928, עמ' 113.
102. אג"ו, עמ' 472.
103. ד. בן-גוריון, אגרות, כרך שלישי, תל-אביב 1974 (להלן: אב"ג), עמ' 5.
104. שם, עמ' 6.

– אבל מהרגע שהוא נעשה אידנטי [=זהה] עם הדו"ח הזה – הוא נעשה זר לנו."[105]

הדברים הגיעו לידי משבר. בסופו של דבר אימצה הוועדה הפוליטית הצעה מתוקנת, לפיה יהווה הדו"ח בסיס לעבודה משותפת של ציונים ולא-ציונים, בתנאי שיובטחו העקרונות היסודיים הבאים: קרקע לאומית וריכוזה בידי הקרן הקיימת; עבודה עברית; חופש בחירת צורות ההתיישבות; עלייה רחבה; שפה ותרבות עברית.[106] וייצמן סירב לוותר על הנוסח המקורי ואיים שוב ושוב להתפטר. רבים וטובים ניסו לשכנעו לרכך את עמדתו, ביניהם ד"ר רופין וזלמן שוקן.[107] ב-27 ביולי נמצא מוצא. הועלתה הצעה להביע תודה לחברי הוועדה ולמומחים והובע סיפוק מהדרישות הפוליטיות שהועלו כלפי הממשלה הבריטית. עם זאת הסתייגה ההחלטה מההצעות המשקיות, "שלא הביאו בחשבון את הצורך להתאים שיטות כלכליות ידועות לתפקידים ולתנאים המיוחדים של בניין הארץ."[108] ברוב מרשים (41 נגד 4 – המתנגדים היו רק רוויזיוניסטים ורדיקלים) נתקבלה ההחלטה המאמצת את הדו"ח בכללותו ומבטלת, למעשה, את הסעיפים הנוגעים להתיישבות ולקרקע הלאומית. העוקצים המכאיבים שבדו"חות "ועדת הסוכנות" והמומחים הוקהו כמעט לחלוטין. בן-גוריון היה מרוצה: הסיכום הכללי הוא לטובה: "לטובת הציונות ולטובת תנועתנו," כתב לארץ מיד בתום הדיונים הממושכים בוועד הפועל הציוני.[109] למחרת ביקש לדעת "מהו רושם ישיבת הוועד הפועל בארץ. האם מילאנו בהצלחה ובאמונה את הוראות מועצת 'אחדות העבודה'?"[110]

גם וייצמן, על אף הימים הקשים שעבר, היה מרוצה. הוא לא הסתיר את שמחתו על ש-90% מחברי הוועד הפועל תמכו, בסופו של דבר, בדו"ח הוועדה. בהסתייגויות שנתקבלו לגבי הקרן הקיימת ולגבי ההתיישבות ראה ברכה. הוא האמין שהתנועה הציונית בראשותו נכנסת לעידן חדש.[111]

ט. הסיבות ל"מהפך"

כיצד ניתן להסביר את השינוי שחל בעמדת ראשי התנועה הציונית בשבועות המעטים שחלפו מאז פורסמו מסקנות "ועדת הסוכנות" ועד לסיומו של מושב

105. שם, עמ' 9.
106. כרונולוגיה לתולדות היישוב היהודי בארץ ישראל, 1917-1935, ירושלים 1975 (להלן: כרונולוגיה), עמ' 162.
107. רופין, עמ' 156.
108. כרונולוגיה, עמ' 162.
109. אב"ג, עמ' 2.
110. מכתב בן-גוריון אל גולומב, שם, עמ' 16.
111. מכתב ח. וייצמן אל ורה וייצמן, 28.7.1928, אג"ו, עמ' 473.

הוועד הפועל הציוני בברלין? שהרי, אף שהמסקנות אומצו בכללותן ברוב מכריע גם בפורום זה, ההסתייגויות שנכרכו בהן הפכו לאמיתו של דבר את היוצרות על פיהן.

אפשר להעלות כמה השערות באשר ל"מהפך":

1. **התנגדותם הנחרצת של מנהיגי הפועלים.** לראשונה עמדו מנהיגי תנועת הפועלים הארצישראלית ובני בריתם במפלגות הפועלים הציוניות בגולה בפני "הכרזת מלחמה" על ההנהגה הציונית, כולל על ד"ר וייצמן. מבחינת הפועלים היה אימוץ המסקנות בגדר "ייהרג ובל יעבור". אפילו יוסף שפרינצק המתון, איש אמונו של וייצמן כל השנים, לא ראה כל דרך אלא להצביע נגד הצעות "ועדת הסוכנות", שוייצמן התייצב מאחוריהן, "בלי לשים לב לתוצאות."[112]

אחרים היו קיצוניים עוד יותר. במועצת אחדות העבודה, שהתכנסה מיד לאחר פרסום המסקנות, הושמעו דברים קשים ביותר כלפי וייצמן, וכפי שכבר צוין, אדם שקול כמו שלמה קפלנסקי קרא למפלגתו ולתנועת הפועלים בכלל לצאת למערכה טוטלית ולא לשמור נאמנות "לאיש עצמו [וייצמן], שלא נשאר נאמן לנו ולמפעלו, אלא למפעל, לרעיון."[113] קיצוני לא פחות ממנו היה יצחק טבנקין, שהציע לשתף פעולה עם האופוזיציה הרוויזיוניסטית נגד ההנהגה השלטת בתנועה.[114]

עצמתן הפוליטית של מפלגות הפועלים בתנועה הציונית לא היתה רבה ביותר בעת ההיא. בקונגרס הציוני הט"ו, שהתכנס שנה לפני כן (קיץ 1927), היו לתנועות העולמיות הקשורות למפלגות הפועלים הארצישראליות 63 צירים מתוך 281 (22%), ולפי שעה הן לא היו כוח אחד, אלא התחלקו כמעט שווה בשווה בין ההתאחדות (33 צירים) לבין פועלי ציון (30).[115] נשאלת השאלה, כיצד הצליח גוש לא לגמרי הומוגני זה לכפות את דעתו על הרוב ה"ימני"?

יש לזכור, כי על אף חילוקי הדעות האידיאולוגיים, היוו ה"חלוצים" בארץ ישראל את השאור שבעיסה של התנועה הציונית, ופגיעה בהם לא הותירה אפילו אדם כז'בוטינסקי – שחלק על תנועת הפועלים בכל נושא כמעט – שווה נפש. מנהיגי הפועלים היו, ככלות הכול, מייצגיהם הלגיטימיים של חלוצים אלה, והם הציגו את עמדתם כהגנה לא על המפעל ההתיישבותי-פועלי בארץ, כי אם כהגנה על הציונות עצמה, העלולה – חלילה – לסגת מרעיונותיה ואמונותיה הקודמים. הצטרפותם של אישים כמו ד"ר ארתור רופין ומנחם אוסישקין, שלא היו מזוהים

112. ראה הערה 97 לעיל.
113. ילקוט אחה"ע, עמ' 344.
114. הדברים מובאים מפי אליהו גולומב בקונטרס, שמ"ג, כ"ד בתמוז תרפ"ח. גורני מעיר כי על אף שדברי טבנקין הושמעו במועצת אחדות העבודה – כפי שאמר גולומב – לא מצא להם אזכור בדו"ח המועצה וגם לא בארכיון העבודה. על כך ראה י. גורני, אחדות העבודה 1919-1930, תל אביב 1973, עמ' 424, הערה 152.
115. כרונולוגיה, עמ' 147.

עם "השמאל", למחנה השוללים של דו"ח הוועדה, נתן תוקף נוסף לעמידתם של ראשי הפועלים. וייצמן, שהניח (כפי שהובא בשמו לעיל) כי מנהיגי הפועלים יתרצו בסופו של דבר, גילה במהרה כי אין כל אפשרות להזיזם מעמדתם העיקשת.

2. **נפשו החצויה של וייצמן.** בנפשו של וייצמן התרוצצו, ככל הנראה, בשנים הקודמות שתי הנחות סותרות, אך הוא קיווה שיוכל לגשר ביניהן: הקמת ארץ ישראל יהודית, בעלת תשתית חקלאית, תוך הדגשת האלמנט הציבורי שבה ומתן עדיפות לסקטור השיתופי; ומצד שני, הזרמת כספים מכיסיהם של הלא-ציונים באמריקה שיצטרפו לסוכנות היהודית, ושבדעותיהם החברתיות נותנים עדיפות לפיתוח משק קפיטליסטי "רציונלי" בארץ ישראל, כפי שהוכח בדיעבד ממסקנות "ועדת הסוכנות" ומומחיה.

האם ניתן לאפיין את השקפתו של וייצמן בנושאי חברה? פרופ' ישעיהו ברלין שהכירו מקרוב סבור שלא. עם זאת נטה וייצמן מעט שמאלה, לפחות בכל הקשור להתיישבות בארץ ישראל. אומר ברלין:

> וייצמן לא היה סוציאליסט: הוא לא דבק בשום תורה כלכלית והכריז על עצמו שאין הוא בקי בעניינים אלו; במזג רוחו נוטה היה למוסדות דמוקרטיים וסוציאליסטיים-למחצה. ככל שעשוי היה הוא גופו להיות אוטוקרטי לפעמים, התייחס באי-אמון לפלוטוקרטיה, לפטרונות פילנטרופית, לאוליגרכיה ולכל צורה של שלטון-מיוחסים. הוא ראה את מעשה בניינה של ארץ ישראל היהודית כמאמץ קיבוצי, שנושאיו העיקריים הם עובדי האדמה והתעשייה בתוך חברה של שוויון. מידות השוויון והאחווה היכו שורשים עמוקים בחיי הסבל המשותפים בתחום המושב, שממנו באו רוב העולים הראשונים וממנו בא גם הוא; הוא סלד מחלוקת המעמדות של העולם המערבי לא פחות מהם. לא היו לפי טעמו המושבות שייסד רוטשילד על מסורת האפוטרופסות שבהן, אם כי הודה בתרומתן ההיסטורית הסגולית. הוא דרש הקצבת כספי הקרנות הציוניות למושבים ולקבוצות, אף על פי שלא היה בטוח אם הם בני-קיום מבחינה כלכלית, ולעתים קרובות נאמר לו ששורת ההיגיון מחייבת לעודד מידה מרובה יותר של יזמה פרטית. אהובים היו עליו ביותר ביקוריו בנקודות אלה – בנהלל, למשל, או בעין חרוד.[116]

לאור האמור, קל להבין מדוע ניסה וייצמן למתן את מסקנות הוועדה, ויש להניח כי אף הצליח במידת מה. משפורסמו המסקנות והוא הותקף ללא הרף בשל

116. מ. וייסגל וי. כרמיכאל (עורכים), חיים וייצמן – ילקוט פרקי חיים, ירושלים תשכ"ה, עמ' 88. במאסף זה כתב י. ברלין ביוגראפיה של וייצמן בשם: ואלה תולדות... (עמ' 101-61).

"בגידתו", ניסה זמן מה לעמוד על דעתו שבסופו של דבר יתברר כי מעלותיה של החקירה רבות ממגרעותיה, בייחוד אם בעקבותיה תקום הסוכנות. ייתכן גם שסבר, כי ועדות באות והולכות, אך הסוכנות היהודית, שלה ייחס תפקיד ראשון-במעלה בהקמתה של ארץ ישראל היהודית, תהיה מוסד בר-קיימא.

בראייה לאחור אפשר להסיק, כי וויצמן לא היה מרוצה מ"ועדת הסוכנות", ולכן תמיכתו בה לא היתה בלב שלם. עובדה היא, כי בספרו האוטוביוגרפי "מסה ומעש" אין פרשה זו נזכרת כלל, כאילו לא העסיקו הנושא רוב זמנו בשנים 1927/8 – בהיותו באירופה, בארץ ישראל ופעמיים בארצות הברית. יתר על כן, על אף שהתנגד נמרצות לשינויים בהמלצות הוועדה בישיבות הוועד הפועל, קיבל לבסוף ברצון את ההחלטה המבטלת, למעשה, את הנקודות העיקריות השנויות במחלוקת, "וכאילו הוקל לו."[117] בן-גוריון מעיד, כי היה שוני גדול בין וייצמן המתעקש על מסקנות הוועדה לבין וייצמן שלאחר קבלת ההחלטה המוסכמת על רוב צירי הוועד הפועל:

> בפעם הראשונה נפגשנו בידידות עם וייצמן [...]. שוב עמד לפנינו וייצמן מהשנים הקודמות. הרוח הנכאה שבה מסר את הצהרתו האחרונה בוועדה הפוליטית לפני כשעה קלה – חלפה, והוא דיבר אתנו בבטחון, באמונה ובהתלהבות על הקמת הסוכנות ועל האפשרויות הרחבות שתביא איתה לבניין הארץ [...]. נפרדנו הפעם באינטימיות רבה, כ'בימים ההם'.[118]

אמנם עוד נותרה לו בעייה לא קלה: איך להסביר לשותפיו האמריקנים, ולמרשאל בראשם, כי מסקנות הוועדה לא רוקנו מתוכנן. לפי שעה נראה שאכן רווח לו. המאבק המר עם מתנגדי מסקנות הוועדה ובראשם מנהיגי הפועלים בוודאי היקשה עליו, מה גם שמותר להניח כי לבו היה כל העת עם החלוצים בעמק יזרעאל יותר מאשר עם הנכבדים הלא-ציונים בניו יורק.[119]

3. **התמיכה בקרן הקיימת.** בנקודה זו היתה, כך נראה, אחדות דעים מוחלטת. הקרן הלאומית הזאת, שהיתה אחד המוסדות הציוניים הראשונים, נחשבה כמי שעוסקת בעניינים שבקודש ממש – גאולת ארץ ישראל הלכה למעשה. המלצותיה של הוועדה להעדיף יוזמה פרטית בתחום רכישת קרקעות על המשך פעולתה נתקבלה בכל החוגים הציוניים כ"חילול הקודש". כפרפרזה על דברי ז'בוטינסקי

117. גורני, עמ' 82.
118. אב"ג, עמ' 12.
119. ראה אצל ברלין (הערה 116 לעיל): "שיחו ושיגו עם המתיישבים [בארץ ישראל] היה אינטימי ומשמח את הלב יותר ממשאו ומתנו עם כמה מנציגיהן של החברות הכלכליות מאמריקה ואנגליה" (עמ' 88).

על דו"ח הוועדה לגבי הקיבוצים, אפשר לומר, כי הוועדה לא השכילה להבין את תפקידי הקרן הקיימת ואת חשיבותה, ו"מכאן ראיה גם על הפטריוטיות שלה וגם על מומחיותה."

התוצאה היתה שנוצרה קואליציה מקיר אל קיר נגד המלצה זו של הוועדה, וברגע שנעקרה לבנת יסוד זו מן הקיר השלם שבנתה הוועדה, נתערער ממילא מעמדן של שאר הלבנים.

4. עמדת ה"ימין". עמדה זו תמוהה לכאורה. ראינו לעיל, כי כמה מראשי ה"ימין" (הלא-רוויזיוניסטי) בארץ ישראל כמו סופרסקי, דיזנגוף, עובד בן-עמי ואף משה גליקסון, צידדו במסקנות כולן או ברובן. בישיבת הוועד הפועל הציוני, שדן באימוצן של מסקנות אלה, היה על ראשי ה"ימין" בארץ ישראל ובתנועה הציונית בגולה להתמודד עם שלוש סוגיות שונות: א) הרחבת הסוכנות; ב) יחסם לדו"ח "ועדת הסוכנות"; ג) יחסם לוייצמן ולהנהלתו. אי הסכמה של גורמים שונים בציונות הכללית לסוגייה זו או אחרת גרמה לפיצול ניכר, ובסופו של דבר הובילה להתנגדות עזה לדו"ח הוועדה במתכונתו המוצעת. דומה היה המצב אצל "המזרחי". לדעת בן-גוריון, חלק מצירי "המזרחי" אמנם תמכו במסקנות הוועדה "נגד הפועלים ומפעלם," אך בשל חששם מהיסוד הפועלי שבתוכם, "הפועל המזרחי", נרתעו מתמיכה גלויה.[120]

כך קרה, שבעוד שנציגי הפועלים הופיעו בנושא "ועדת הסוכנות" כאיש אחד, על אף שבנושאים אחרים לא היתה הסכמה מלאה בין ההתאחדות לפועלי ציון, היה ה"ימין" מפוצל, ובסיומם של הדיונים המרתוניים אף תמכו כל נציגיו בעיקור מסקנותיה של "ועדת הסוכנות" בכל הקשור לקבוצות, להתיישבות ולקרן הקיימת. מבחינתם לפחות, הוליד ההר עכבר.

י. סיומה של הפרשה

הוויכוחים המרים נשכחו במהרה. וייצמן הצליח לשכנע את מרשאל, כי הריכוך בהמלצות הוועדה יניב תוצאות טובות בעבודה המעשית בארץ ישראל, ובין הצדדים סוכם על שורה של צעדים ברוח הגישה הזאת.[121] שנה אחר כך (ב-1929) חזר רופין ותפס את מקומו כראש מחלקת ההתיישבות של ההנהלה הציונית, מה שמוכיח כי מדיניותו ההתיישבותית, ולא זו שהומלצה על ידי הוועדה, היא שזכתה לאמונה של ההנהלה. המדיניות ההתיישבותית בעשרות השנים הבאות היתה לפי

120. אב"ג, עמ' 4.
121. קאופמן, עמ' 76.

"הקו של רופין". יותר מזה: ההנהלה הציונית ובייחוד ד"ר וייצמן מיהרו להתנער מן המסקנות מעוררות המחלוקת. עשרה ימים אחרי סיום דיוני הוועד הפועל הציוני בברלין, הסתייג מהן עורך ביטאון התנועה, "העולם", משה קליינמן:

> כאשר אמרנו בשעתו, לא ראינו את הדו"ח של ועדת המומחים כ"תורה מסיני" לכל פרטיו, אבל ראינוהו בתור מצע חשוב לכיוון פעולה, שייתכן, וגם ראוי ורצוי, לתקנהו בכמה וכמה מפרטיו ולמנוע בעד הטעויות שהשתרבבו לתוכו...[122]

שבועיים לאחר מכן הודה קליינמן, כי הגשמת הציונות אפשרית בעיקר באמצעות הפועלים, וכי יש זהות מוחלטת כמעט בינם לבין התנועה הציונית:

> אין אנו רוצים [...] שיישכח מלב הציבור הציוני בכל מקום שהוא כל עוצם מפעלם של הפועלים בתולדות ישובנו וכל אותו הערך שלהם בתור כוח יוצר ומפרה בתנועתנו, בהתגשמות מפעלנו, אשר לפי שעה לא עלה בידי שום סיעה אחרת להידמות אליו. על כך אמרנו **תמיד** [ההדגשה שלנו]: בציונות, גם מי שאינו סוציאליסטן, חייב לתמוך במשאלותיו של הפועל ואפילו לוותר לו הרבה, מפני שהוא לפי שעה המשען הכי נאמן לעתידנו בארץ ומפני שהוא סמל המרץ וההתמסרות הלאומית בארץ.[123]

תנועת הפועלים הארצישראלית, ובראשה אחדות העבודה, שעמדה בראש הסתדרות העובדים מאז 1920, קיבלה כאן לגיטימציה מלאה להיות הזרוע העיקרית של התנועה הציונית בהקמת ארץ ישראל היהודית. היה בכך גם משום מתן אישור ל"עקרון ראשון במעלה של 'אחדות העבודה' שקבע, כי יש זהות בין האינטרסים המעמדיים של הפועלים והאינטרסים של הלאום, בין ציונות לסוציאליזם."[124]

מבחינתה של תנועת הפועלים היתה הפרשה כולה בבחינת "מעז יצא מתוק". יש כאן מעין "קללת בלעם" מודרנית. "ועדת הסוכנות" שמצאה לנכון להטיל יותר מדופי אחד בבניין "ארץ ישראל העובדת" בכלל וההתיישבות השיתופית בפרט, וקראה לאימוצן של דרכים קפיטליסטיות רציונליות בכלכלה ובחברה היהודית בארץ, גרמה דווקא לחישולם של כל אותם גופים ומסגרות שבאה לקעקע: הקרן הקיימת, ההסתדרות, ההתיישבות השיתופית.

יותר מזה: דו"ח הוועדה, שנדחה ברובו לאחר מאמצים כבדים ביותר, עורר במנהיגות תנועת העבודה חשש מפני אפשרות שגם בעתיד הקרוב או הרחוק יהיה מי שינסה להטיל ספק בדרך בנייתה של הארץ. כדי לעמוד בפרץ היה צורך לנקוט

122. העולם, 10.8.1928.
123. שם, 24.8.1928.
124. י. שפירא, אחדות העבודה ההיסטורית, תל אביב 1975, עמ' 187.

שני צעדים, שאכן הוצאו מן הכוח אל הפועל בשנים הבאות: א) ליצור בארץ ישראל כוח פוליטי גדול, שיהיה דומיננטי בבניית הארץ ברוח תנועת העבודה (הקמת מפא"י בתחילת 1930); וב) כהמשך לצעד הראשון – "כיבוש הציונות", כדי לרענן את שורות התנועה, לחזקה, ולהפעילה שלא לפי העקרונות המקובלים על "הוורבורגים והמלצ'טים".

במבט לאחור ניתן לקבוע בוודאות, כי בתחום אחד לפחות טעתה הוועדה לחלוטין: חזותה הקודרת לגבי ההתיישבות השיתופית, ובעיקר לגבי הקיבוצים הגדולים – נתבדתה. לעומת זאת, על אף ההתקפות העזות עליה, נתקבלה – אפילו בתנועת העבודה – תפיסתה כי ל"כלכלה ההירואית" של השנים 1927-1920 סיכונים גדולים מסיכויים וכי יש לאמץ שיטות כלכליות רציונליות. הוועדה הואשמה – בצדק רב – כי ביקשה לשפוך את התינוק עם המים. תנועת העבודה נחלצה להגן על ה"תינוק" – מפעל ההתיישבות, ותוך כדי כך על עצמה, כגוף המייעד עצמו להוביל את הפועלים, ואחר כך את העם היהודי כולו, לארץ ישראל. במאבקה זה זכתה להצלחה גדולה משקיוותה: התנועה הציונית, שעד אז פסחה על שתי הסעיפים, מצאה את עצמה מחויבת להתייצב בריש גלי מאחורי אחד המחנות, והיא העדיפה את ה"שמאל" על ה"ימין". יש לראות אפוא בביטולן המעשי של כמה מן ההחלטות המרכזיות של "ועדת הסוכנות" במושב הוועד הפועל הציוני בברלין (יולי 1928) אבן-מיל ראשונה בדרכה של תנועת העבודה להגמוניה בתנועה הציונית.